

МІСЬКЕ
УПРАВЛІННЯ

Громадянська відповідальність: майбутнє міст в Україні

Громадянська відповідальність: майбутнє міст в Україні

ПОДЯКИ

Альянс українських університетів

Автори доповіді

- Анатолій Мельничук
- Костянтин Мезенцев
- Людмила Піліпака
- Ольга Шевчук
- Домініка Верешова

Зовнішні рецензентки

- Марія Грищенко
- Валентина Полтавець

Програма ООН з населених пунктів

Керівництво проєктом і координація

- Гвендолін Меннетріє
- Маріана Лесса Войта
- Елена Архіповайте

Редакторка

- Сюзанна Магуайр

Графічний дизайн

- Денніс Коч

Формат цитування

Альянс українських університетів. 2026 р.
Громадянська відповідальність: майбутнє міст
в Україні. Серія тематичних документів для
розроблення підходів до міського відновлення
в Україні. Київ: ООН-Хабітат в Україні.

Відмова від відповідальності

Цю публікацію було підготовлено в межах
проекту «На шляху до інклюзивного та стійкого
відновлення міст в Україні», що реалізується
Програмою Організації Об'єднаних Націй з
населених пунктів (ООН-Хабітат) і фінансується
Федеральним міністерством економічного
співробітництва та розвитку Німеччини (BMZ).
Підтримка ООН-Хабітат у підготовці цього
документа не означає схвалення його змісту, у
якому відображено лише погляди авторів. ООН-
Хабітат не несе відповідальності за будь-яке
використання інформації, що міститься в цьому
документі.

© ООН-Хабітат, 2026. Усі права застережено.

Фото на обкладинці: портрет продавців Одеського ринку Привоз © Jason Perry / <https://www.jasonperryphotography.com/>

Інформація та запити

Щоб отримати додаткову інформацію про Альянс українських університетів, див. <https://auu.com.ua/en/>.

Щоб отримати додаткову інформацію про ООН-Хабітат, див. www.unhabitat.org.

Щоб отримати коментарі, виправлення або пропозиції, пишіть на електронну адресу unhabitat-ukraine@un.org.

ПРО ЦЕЙ ДОКУМЕНТ

Серія тематичних документів

Цей документ є одним із дев'яти, підготовлених у 2025 році українськими організаціями в межах збірки «Серії тематичних документів для розроблення підходів до міського відновлення в Україні», створеної на замовлення ООН-Хабітат. До серії входять:

Міське управління

- Громадянська відповідальність: майбутнє міст в Україні
- Муніципальне управління в Україні
- Децентралізація та відновлення: планування місцевого відновлення в Україні

Питання землі в містах

- Питання землі та власності у контексті житлового й міського розвитку в Україні

Містобудування

- Просторове планування в Україні

Житло в містах

- Системи забезпечення житлом в Україні
- Дослідження питання соціального житла в Україні

Професійні навички

- Фахівці техногенного середовища: освіта та практика в Україні
- Фахівці техногенного середовища: університетська освіта в Україні

Резюме

У цьому документі розглянуто еволюцію, поточну динаміку та майбутню роль громадянської відповідальності в містах України, яка позиціонується як критично важлива лінза для інклюзивного та демократичного відновлення міст. Громадянська відповідальність у містах — це сукупність прав, практики та форм участі, за допомогою яких мешканці міст беруть участь у формуванні міського життя, що виходить за межі формального правового статусу й охоплює життєвий досвід, доступ і свободу дій.

У цьому аналізі підкреслено, що ландшафт громадянської відповідальності в містах України сформувався внаслідок складної взаємодії історичної спадщини, інституційних реформ і нещодавніх криз. Структури врядування радянської епохи залишили в спадок практику обмеженої громадянської участі й високих очікувань щодо відповідальності держави. З моменту здобуття незалежності в 1991 році, особливо після Помаранчевої революції 2004 року, Революції Гідності 2013–2014 років і повномасштабного вторгнення у 2022 році, громадянське суспільство зазнало глибокої трансформації. Громадянська активність перейшла від відносної пасивності до дедалі активніших, самоорганізованих і мережевих форм участі, що часто зумовлено реагуванням на кризи та волонтерством.

Реформи децентралізації з 2014 року ще більше сприяли розвитку місцевого самоврядування та розширили можливості для громадянської активності. Було запроваджено нові моделі планування й інструменти участі, такі як партисипативне планування бюджету та публічні консультації, хоча їх ефективність різниться серед міст. Практика громадянської відповідальності в містах суттєво відрізняється залежно від моделей місцевого самоврядування, динаміки зацікавлених сторін і рівня інституційної спроможності. У багатьох випадках участь залишається нерівномірною, іноді формальною та обмеженою невисоким рівнем довіри між владою, громадянами й іншими зацікавленими сторонами.

У цьому документі зазначено дедалі більшу важливість неформальних громадських ініціатив і волонтерських мереж, які довели свою високу адаптивність та ефективність, особливо під час реагування на переміщення осіб, гуманітарні

потреби й прогалини в наданні послуг. Ці мережі дедалі більше доповнюють або замінюють формальні структури врядування й підкреслюють можливості та виклики для інституційної інтеграції. Водночас приплив внутрішньо переміщених осіб (ВПО) змінив міські громади й порушив критичні питання інклюзії, доступу до послуг і визначення громадської відповідальності в містах.

Інформаційна екосистема в містах також відіграє центральну роль у формуванні участі. Хоча наявні офіційні канали зв'язку, доступ до інформації залишається нерівномірним, а залежність від цифрових і неофіційних платформ створює як можливості для активності, так і ризики, пов'язані з дезінформацією та виключенням.

Загалом у документі підкреслено, що громадянська відповідальність у містах України переходить від реактивної, протестно-орієнтованої участі до більш проактивних, колективних та інституціоналізованих форм. Однак цей перехід досі не завершено. Більше відновлення міст вимагатиме посилити партисипативне врядування, покращити доступ до інформації, розбудувати інституційну спроможність і зміцнити довіру між зацікавленими сторонами. Впровадження громадянської відповідальності в містах як основного принципу планування відновлення забезпечує шлях до більш інклюзивного, стійкого й орієнтованого на інтереси людей розвитку міст в Україні.

У кінці документа визначено перелік подальших досліджень, необхідних для посилення доказової бази щодо відновлення міст в Україні. Основні пріоритети, які постають для обговорення, охоплюють покращення деталізованих даних на рівні міста щодо участі й доступу до послуг, оцінювання конкретного впливу механізмів участі на результати політики й краще розуміння інформаційної екосистеми міст, включно із цифровим доступом і неофіційними каналами комунікації. Корисно провести додаткові дослідження щодо питань довгострокової стійкості громадських і волонтерських мереж, особливо тих, що виникли під час кризових періодів, а також, щоб визначити, як реформи децентралізації формують громадянську відповідальність у містах, участь мешканців і ефективність врядування в різних ситуаціях на місцях.

Продавець маринуваних продуктів на критому ринку © UN-Habitat Ukraine, 2025

ЗМІСТ

Резюме	VI
Загальний вступ до серії тематичних документів	X
Вступ	1
Методика	4
Еволюція громадянського суспільства та партисипативного містобудування: спадщина, динаміка та виклики ..	6
Громадянська відповідальність у містах: правові, соціальні та культурні аспекти	12
Зацікавлені сторони в міському управлінні	18
Міська інформаційна екосистема	22
Формування спільного бачення міста й роль медіа	25
Заключні положення	27
Список використаних джерел	30
Додатки	33

СПИСОК РИСУНКІВ

Рисунок 1: Багатовимірна та багатшарова природа громадянської відповідальності в містах. Адаптовано з матеріалів Shamaï, 1991 р.	2
Рисунок 2: Ступені участі громадян (Arnstein, 1969).....	2
Рисунок 3: Розподіл респондентів за містами та групами зацікавлених сторін	4
Рисунок 4: Основні події та процеси, що визначають еволюцію громадянської відповідальності в містах і участі громадськості в Україні.....	6
Рисунок 5: Пружина громадянської активності.....	16
Рисунок 6: Загальна кількість громадських організацій за напрямками діяльності та за роками в Рівному, Кривому Розі та Вінниці. Джерело: пошук авторів в офіційних реєстрах громадських організацій (КВЕД Розділ 94), використовуючи дані з відкритих джерел Opendatabot	17

ПЕРЕЛІК СКОРОЧЕНЬ ТА АБРЕВІАТУР

АУУ	— Альянс українських університетів
ВПО	— внутрішньо переміщена особа
ГІС	— географічні інформаційні системи
КВЕД	— Класифікація видів економічної діяльності
КМІС	— Київський міжнародний інститут соціології
НУО	— неурядова організація
ОМС	— орган місцевого самоврядування
ПРООН	— Програма розвитку ООН
УЄФА	— Союз європейських футбольних асоціацій
BMZ	— Федеральне міністерство економічного співробітництва та розвитку Німеччини
ENGAGE	— програма сприяння громадській активності «Долучайся!»
GIZ	— Німецьке товариство міжнародного співробітництва (Deutsche Gesellschaft für Internationale Zusammenarbeit)
ISAR	— Інститут сталого та активного регіону
U-LEAD	— Україна — Програма з розширення прав і можливостей на місцевому рівні, підзвітності та розвитку «U-LEAD з Європою»
USAID	— Агентство США з міжнародного розвитку
USAID/ENGAGE	— Агентство США з міжнародного розвитку/Програма сприяння громадській активності «Долучайся!»
USAID/DOBRE	— Агентство США з міжнародного розвитку/Програма «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність»

Загальний вступ до серії тематичних документів

Через чотири роки після початку повномасштабного вторгнення Росії в Україну в лютому 2022 року — і майже через 12 років після незаконної анексії Автономної Республіки Крим та міста Севастополя у 2014 році — війна продовжує завдавати невимовних страждань українському народу.¹ Бойові дії з 2022 року спричинили масштабні пошкодження та руйнування техногенного середовища України — від житла, інженерних мереж і транспортної інфраструктури до об'єктів соціальної інфраструктури та культурної спадщини. В умовах цієї комплексної кризи міських систем багато міст змістили фокус із довгострокового розвитку на безперервний аварійний ремонт та управління ризиками. За останніми оцінками, вартість відбудови та відновлення становить 587,7 мільярда доларів США — ця цифра зростає з кожним роком, починаючи з 2022.² Житловий сектор зазнав найбільших збитків у грошовому еквіваленті: війна призвела до пошкодження або руйнування 14% житлового фонду країни, що позначилося на житті 3 мільйонів домогосподарств; за попередніми оцінками, на відновлення цих об'єктів необхідно спрямувати 61,1 мільярда доларів США.³ Станом на січень 2026 року близько 3,7 мільйона людей стали внутрішньо переміщеними особами в Україні з 2022 року, а ще 5,8 мільйона наразі є біженцями за межами країни. Ця ситуація розгортається на тлі попередньої хвилі переміщень та потрясінь, спричинених конфліктом із 2014 року.⁴

У країні, де частка міського населення становить 70%,⁵ міста України відіграють центральну роль як у самій кризі, так і в процесах відновлення. Загальні потреби у відновленні та відбудові просторово сконцентровані у прифронтових територіях та великих урбанізованих областях.⁶ Міські центри «стикаються як з обмеженнями пропозиції, так і з високим попитом з боку переміщеного населення».⁷

Існує нагальна потреба у своєчасному реагуванні на наслідки для техногенного середовища та критичної інфраструктури в умовах масштабних гуманітарних потреб. Попри поточні бойові дії та фінансові обмеження, Уряд України має твердий намір «відбудувати краще, ніж було». Цей підхід охоплює прагнення ревіталізувати наявні міста та планувальні райони за допомогою територіально орієнтованих підходів, які підтримують інвестиції на місцевому рівні та сприяють відновленню,⁸ що було відзначено у найновішій «П'ятій швидкій оцінці завданої шкоди та потреб на відновлення» (RDNA5).⁹ Оцінка також підкреслила, що ефективне планування відновлення вимагає реформ для підвищення інституційної та технічної спроможності державного сектора країни щодо підготовки, реалізації та моніторингу інвестиційних проєктів.¹⁰ Посилення збору даних та проведення досліджень визначено одним із головних пріоритетів для забезпечення сталого відновлення.¹¹

Подолання викликів, що постали зараз перед Україною, вимагає довгострокової аналітичної перспективи, яка сягає періоду ще до 2014 року. Такий підхід необхідний для врахування радянської та пострадянської структурної спадщини, яка продовжує фундаментально формувати умови, обмеження та можливості для сучасного планування міського відновлення. Зокрема, перехідний період після 1991 року призвів до виникнення приватизованих житлових систем із фрагментованою власністю та накопиченими проблемами технічного обслуговування, старіючої та недофінансованої інфраструктури, деіндустріалізованої міської економіки та динаміки скорочення міст. Водночас цей період відзначився розгортанням реформ децентралізації та формуванням дедалі активнішого громадянського суспільства із запитом на демократичне врядування.

1 Що стосується смертності: унаслідок воєнних дій із 2022 року загинуло понад 15 000 мирних мешканців, а понад 41 000 отримали поранення. (Управління Верховного комісара ООН з прав людини, 2026 р.).

2 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р.).

3 Згідно з останньою *«П'ятою швидкою оцінкою завданої шкоди та потреб на відновлення України»*, 74% загальної шкоди з 2022 року зазнали 4 галузі: житлова (потребує 61,1 млрд доларів США на реконструкцію та відновлення протягом 10-річного періоду впродовж 2026–2035 років), транспортна (40,3 млрд доларів США), енергетична (24,8 млрд доларів США), торгівельна й промислова (19,2 млрд доларів США). (Уряд України, Група Світового банку, Європейська комісія та Організація Об'єднаних Націй, 2026, с. 24). Як зазначено в документі, *«Перелік загальних потреб охоплює витрати, пов'язані з відбудовою, з покращеними стандартами (...) і враховує інфляційний тиск»* (Група Світового банку, Уряд України, Європейська комісія, Організація Об'єднаних Націй, 2026, с. 30).

4 Станом на липень 2021 року в Україні вже була найвища кількість внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у Європі — понад 1,4 мільйона людей (Mikheieva, Kuznetsova, 2023 [для MOM]).

5 Група Світового банку (б.д.) (дані за 2023 рік).

6 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р., с. 27).

7 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р., с. 24).

8 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р., с. 54).

9 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р.).

10 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р., с. 11).

11 Група Світового банку, Уряд України, Європейська Комісія, Організація Об'єднаних Націй (2026 р., с. 42).

У цьому історичному контексті національні, регіональні та секторальні стратегії відновлення мають розроблятися та впроваджуватися таким чином, щоб вони також охоплювали заходи з розбудови потенціалу серед фахівців техногенного середовища. Війна суттєво вплинула на доступність українських експертів у сфері містопланування, яких бракувало ще до початку повномасштабного вторгнення. Ця ситуація становить реальний ризик для широко підтримуваної урядової мети «відбудувати краще, ніж було». Хоча з'явилося кілька організацій, які підтримують розвиток спроможностей в Україні з питань міського та територіального розвитку й управління, доступ до контекстуально релевантних матеріалів та передового досвіду з цих питань досі залишається обмеженим.

Реагуючи на потреби міського відновлення, ООН-Хабітат співпрацює з Міністерством розвитку громад та територій України, надаючи стратегічні та політичні консультації. Відповідно до свого мандату сприяти створенню соціально та екологічно сталих і стійких міст та селищ, ООН-Хабітат підтримала низку неприбуткових та державних українських організацій у підготовці тематичних документів щодо дев'яти взаємопов'язаних аспектів техногенного середовища України. Кожен документ розглядає історичний контекст та ключові питання відповідної теми у зв'язку з міським відновленням, представляючи цінне авторське розуміння цієї проблематики.

У межах напрямку **«Міське управління»** документ «Громадянська відповідальність: майбутнє міст в Україні» досліджує, як громадська участь і громадянська відповідальність можуть взаємодіяти з інклюзивними та демократичними процесами міського відновлення. Документ «Муніципальне управління в Україні» визначає інституційні та адміністративні особливості, а також можливості й обмеження, що впливають на здатність муніципалітетів долучатися до відновлення. Документ «Децентралізація та відновлення: планування місцевого відновлення в Україні» оцінює вплив історичної реформи децентралізації на формування ролі органів місцевого самоврядування в плануванні та реалізації відновлення. У межах напрямку **«Питання землі в містах»** документ «Питання землі та власності у контексті житлового й міського розвитку в Україні» охоплює еволюцію земельної власності та прав на нерухомість, зокрема в аспекті їх критичної важливості для відбудови та розвитку житла. У межах напрямку **«Містобудування»** документ «Просторове планування в Україні» окреслює планувальне середовище та пов'язані з ним рамкові умови,

що спрямовують скоординовану просторову відбудову на національному, регіональному та місцевому рівнях. У межах напрямку **«Житло в містах»** документ «Системи забезпечення житлом в Україні» вивчає механізми фінансування, надання та регулювання житла під час відновлення, і доповнюється документом «Дослідження питання соціального житла в Україні», який розглядає еволюцію соціального житла та наслідки для розширення забезпечення доступним житлом. У межах останнього напрямку, **«Професійні навички»**, документ «Фахівці техногенного середовища: освіта та практика в Україні» оцінює професійний потенціал, доступний для планування, проєктування та реалізації міської відбудови, тоді як документ «Фахівці техногенного середовища: університетська освіта в Україні» аналізує системи вищої освіти, які готують майбутніх фахівців техногенного середовища для відбудови та міського розвитку.

Тоді як багато документів про відновлення та відбудову в Україні починаються з опису збитків від 2014 та 2022 років, ця серія пропонує ширшу перспективу. Вона активно досліджує обрані теми крізь призму радянського та пострадянського перехідного періоду і періоду реформ.

Загалом серія передає голоси науковців, практиків і активістів громадянського суспільства з різних дисциплін та сфер, представляючи місцеві експертні знання та досвід, укорінені в українському контексті. Вони пропонують багатовимірну діагностичну базу та спільну мову для інформування постійних багаторівневих дискусій щодо міських викликів і можливостей країни, а також варіантів майбутнього та способів, якими Україна може їх досягти. Зокрема, серія має на меті зробити внесок у триваючі процеси децентралізації та демократизації. Ухвалення рішень щодо міст та селищ на місцевому рівні та з урахуванням контексту вимагає ширшої обізнаності та спільного розуміння техногенного середовища, зокрема його планування й управління ним. Тематичні документи відповідають на цю потребу, підвищуючи наявність та доступність знань з міської тематики та надаючи велику кількість посилань для подальшого читання. ООН-Хабітат сподівається, що ця серія слугуватиме інформаційним ресурсом для розробників політик, посадових осіб місцевого самоврядування, практиків, партнерів з розвитку, дослідників, залучених до міського відновлення України, а також для широкого кола читачів; і сприятиме дискурсу, процесам та результатам відновлення, які відповідатимуть контексту, будуть інклюзивними, стійкими та сталими.

Вступ

Громадянська відповідальність у містах позначає сукупність прав, повноважень і способів участі, через які окремі особи та групи претендують на членство та беруть участь в управлінні й соціальному житті міста, що часто передбачає значно більшу залученість,¹² ніж громадянство в державі. В умовах міст, що постраждали від кризових ситуацій, таких як в Україні, це явище пропонує нормативний і практичний погляд¹³ для планування відновлення міст, що підкреслює приналежність до населеного пункту, рівність та інклюзивність, а також визнає офіційні й неофіційні форми громадянства, громадянської відповідальності, залученості, партисипативного врядування та підзвітності на рівні міста. Таким чином, громадянська відповідальність у містах виникає не лише з правового статусу окремих осіб, а й із запроваджених моделей доступу й участі в конкретних місцях. Ця сильна залежність від контексту означає, що практична реалізація відрізняється не лише між країнами, а й між містами. На відміну від громадянства держави, яке визначається переважно правовим статусом і приналежністю до держави, громадянська відповідальність у містах краще характеризується своєю практичною реалізацією, а не лише тим, що гарантує законодавство.¹⁴

У цьому документі громадянську відповідальність розглянуто переважно в контексті соціальних змін і оновлення міст в Україні. У широкому сенсі мешканців міст розглядають як учасників міського життя, які мають доступ до прав, послуг і можливостей на міському рівні незалежно від офіційного громадянства чи реєстрації місця проживання. Багатовимірною та багатоплановою концепцією громадянської відповідальності в містах показана на Рисунку 1.

- Один вимір стосується ступеня участі громадян у міському житті, функціонуванні міста й управлінні ним. Можна уявити різні «шари» (права частина Рисунка 1): від міської інфраструктури (базові та соціальні послуги) та інформації про місто до спільного

використання міських громадських просторів і участі в діяльності міста, розробленні міської політики та містобудуванні.

- Інший вимір стосується відчуття місця. У цьому випадку «шари» формуються приналежністю, прихильністю та відданістю місту (ліва частина Рисунка 1).
- Приналежність до міста проявляється як відчуття спільноти, емоційний зв'язок із містом та повага до його правил і символів.
- Прихильність означає глибокий емоційний зв'язок, коли місто є важливою частиною особистої ідентичності, а також життєвим простором.
- Відданість місту означає активну участь у його житті й готовність інвестувати особисті ресурси (час, здібності чи кошти) і навіть жертвувати чимось важливим заради суспільного блага (Shamai, 1991).
- Як зображено на трикутнику на Рисунку 1, ці виміри стосуються меншої кількості міських мешканців відповідно до порядку їх представлення.

Участь громадськості може надати представникам громади право голосу щодо місцевого розвитку, водночас посилюючи громадянську активність, зміцнюючи соціальні зв'язки та сприяючи згуртованості, що зрештою робить громаду сильнішою та стійкішою (Пасюта й ін., 2023). Попередні дослідження авторів цієї серії документів, а також інтерв'ю, проведені для підготовки цього документа, підтверджують, що багатосторонні проекти міського розвитку сприймаються як дуже важливі для консолідації громад, підвищення рівня залученості та розвитку міської громадянської свідомості. Генеруючи ідеї та реалізуючи проекти, мешканці самоорганізуються, усвідомлюють своє право на місто й здатність впливати на міський розвиток. Сукупно все це сприяє формуванню політичної позиції громадян, ухваленню рішень щодо участі у виборчому процесі й схильності обирати та бути обраними, що, зокрема, впливає на місцеві вибори.

12 Важливою відправною точкою дослідження теми громадянської відповідальності в містах є «сірі простори» міст, особливо, коли йдеться про осіб із нелегальним або маргіналізованим статусом, а також те, як цей статус перетинається з проживанням і зайнятістю, які пов'язані зі спорідненим поняттям «захисної громадянської відповідальності в містах», у межах якого групи стверджують, захищають чи відстоюють своє право на місто (Yiftachel, 2009; Yiftachel, 2015).

13 Ця сторона ситуації стосується різноманітних питань: Орен Йфтахель зазначає, що джерела стосовно громадянської відповідальності в містах охоплюють широкий спектр міждисциплінарних дослідницьких тем, таких як політична інклюзія/ізоляція, права, масштабування, колективна мобілізація та формування громад, ідентичностей і правил, що виникають у процесі містобудування (Yiftachel, 2015).

14 У цьому сенсі громадянську відповідальність у містах можна розуміти як контекстуально зумовлене, специфічне для громади й пов'язане з пересічним населенням явище, яке має фрагментований характер у межах певної країни (Blokland et al., 2015).

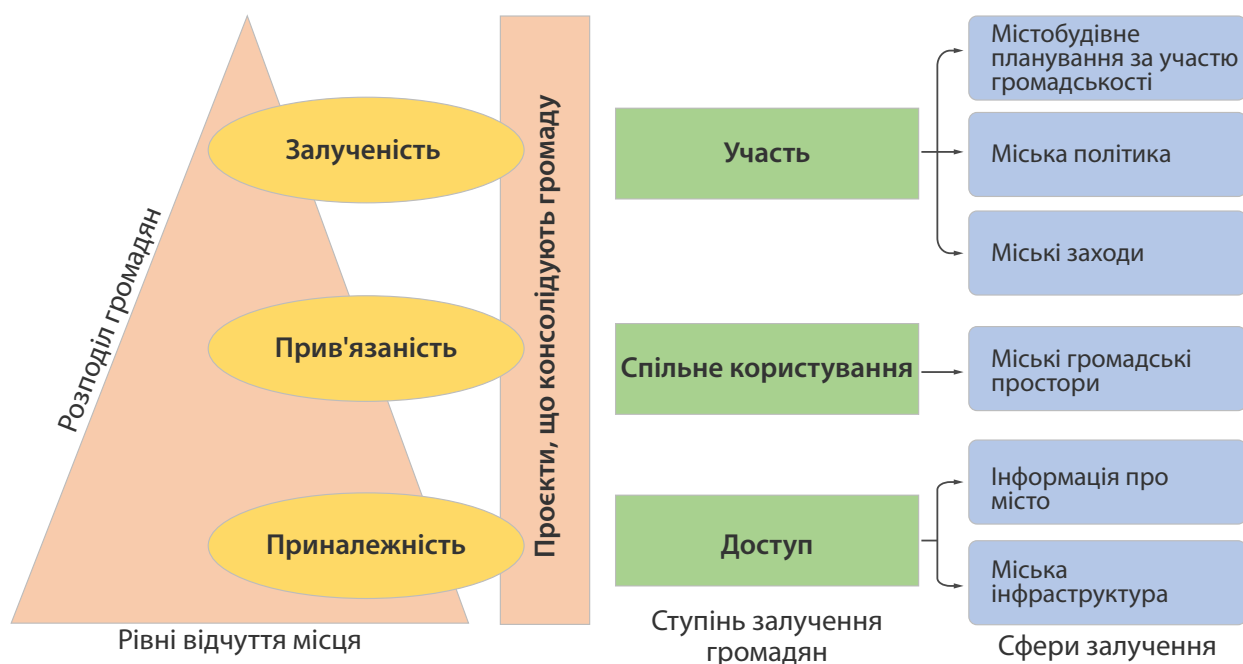

Рисунок 1: Багатовимірна та багатошарова природа громадянської відповідальності в містах. Адаптовано з матеріалів Shamai, 1991 р.

УМОВИ В УКРАЇНІ

Ситуація в Україні часто представлена в надто спрощеному вигляді, де громадянську відповідальність у містах визначають як «типово постсоціалістичне» явище, посиляючись на новий незалежний статус країни й розпад Союзу Радянських Соціалістичних Республік (СРСР) у 1991 році. У цьому документі суть партисипативного планування характеризується як те, що розташовується на нижчих, менш значущих сходинках «драбини участі» Шеррі Арнстайн¹⁵ (Arnstein, 1969, Рисунок 2), тобто як поєднання методів, що поєднують радянську спадщину із шаром неоліберального капіталістичного розвитку міста на вершині, що розташований між сходинками «терапія» й «інформування».

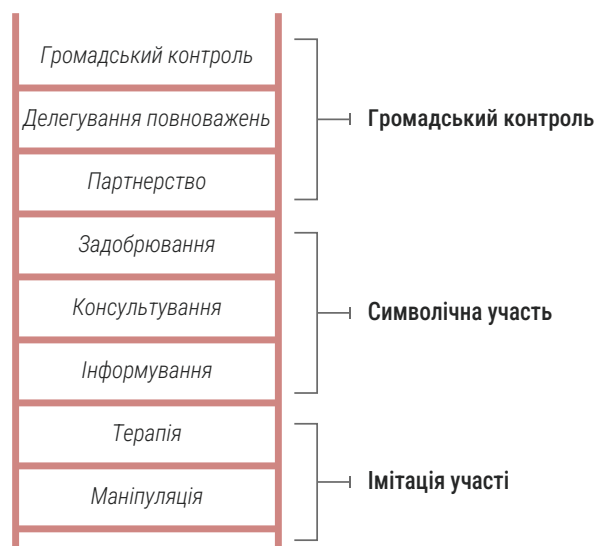

Рисунок 2: Ступені участі громадян (Arnstein, 1969)

¹⁵ «Драбина участі» Шеррі Арнстайн (Рисунок 2) — це концептуальна структура, яка описує різні рівні участі громадян в ухваленні рішень, починаючи від неучасті до повного громадського контролю. Її часто використовують, щоб оцінити якість участі: починаючи від демонстративного проведення консультацій і закінчуючи наявністю реальних повноважень в ухваленні рішень. Сходинки: неучасть (маніпулювання, терапія), символічні заходи (інформування, консультування, примирення), громадський контроль (партнерство, делегування повноважень, громадський контроль).

Постійний вплив радянського минулого переплітається з досить жорсткими й прагматичними бізнес-інтересами. Радянське минуле відчувається всюди: від практики розподілу соціального житла з нерівномірними наслідками для різних соціальних груп і громадських «суботників» — добровільних днів прибирання та благоустрою, організованих на території житлових кварталів, до відсутності бажання чи ідей, щоб переосмислити планування головних площ більшості обласних і районних центрів, ностальгії за популярними місцями радянської епохи («найкращими» кінотеатрами або парками, наповненими стандартними скульптурними композиціями, де цілі покоління міських мешканців роблять сімейні фотографії) (Мезенцев та ін., 2024) і очікувань, що міська влада патерналістським способом візьме на себе відповідальність за розв'язання місцевих проблем громад. Усе це перетинається з хаотичним розвитком просторів на кшталт «браунфілд» (вільні виробничі площі) чи «гринфілд» (зелені ділянки), ущільненням житлових районів, комерціалізацією громадських просторів

і неофіційними угодами між міською владою та місцевим бізнесом.

Однак наявні приклади більш змістовної участі, яку, за словами Шеррі Арнстайн, можна класифікувати як «консультування» (Рисунок 2), навіть якщо вони іноді мають формальний характер. У зв'язку із цим політична воля місцевої влади зазвичай полягає в тому, щоб сприяти активній участі громадян в ухваленні рішень. Ще до повномасштабного вторгнення Росії у 2022 році деякі міста запровадили ефективні інструменти участі, такі як партисипативне планування бюджету, що свідчить про те, що позиція України на сходинах «драбини участі» Шеррі Арнстайн, імовірно, різна в різних містах.

Хоча в Україні часто адаптували для застосування міжнародні моделі участі, також наявні цінні приклади співпраці, у яких європейські проектувальники працювали разом з українськими спеціалістами над впровадженням нових інструментів планування з урахуванням контексту й місцевих потреб.

Люди оглядають товари на блошиному ринку біля старої будівлі на Подолі в Києві © UN-Habitat Ukraine, 2025

Методика

КОРОТКИЙ ОГЛЯД ПІДХОДУ

Основне питання дослідження: як громадянська відповідальність у містах і партисипативне планування розвивалися та формувалися в українських містах. Хоча ми не маємо наміру дати вичерпну відповідь, усе ж ми намагаємося вийти за межі стереотипного погляду, викладеного вище, щоб продемонструвати різноманітність моделей громадянської відповідальності в містах і пов'язаних з нею партисипативних методів в Україні в різних місцевих умовах.

Застосована методика передбачає збір первинних і вторинних даних, що складаються з трьох

взаємодоповнювальних компонентів: інтерв'ю з експертами, перегляд засобів масової інформації і огляд академічної та іншої літератури.

ІНТЕРВ'Ю З ЕКСПЕРТАМИ

У березні 2025 року було проведено тринадцять інтерв'ю (Додаток 1: Список респондентів), кожне з яких тривало близько 45 хвилин. Респондентами були представники органів місцевої влади (зокрема, органів місцевого самоврядування й інституцій міського розвитку), неурядових організацій (НУО) і урбаністів, залучених до проєктів, покликаних сприяти консолідації громад. Респондентів відібрали із семи міст (Рисунок 3).

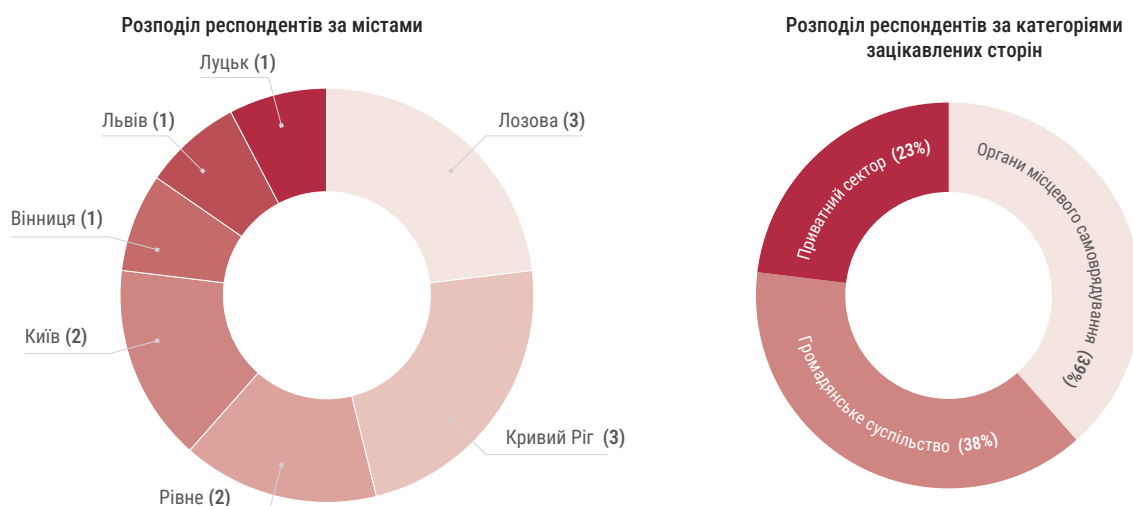

Рисунок 3: Розподіл респондентів за містами та групами зацікавлених сторін

Формат напівструктурованого інтерв'ю (Додаток 2. Список запитань інтерв'ю) охоплював питання щодо політики участі, процесу участі й пропозиції проілюструвати відповіді прикладами конкретних випадків. Респонденти погодилися на публікацію своїх імен і відповідей. Відповіді розподілені по всьому основному документі, а додаткові детальні погляди щодо них наведено у Додатку 3. Вибрані висловлювання респондентів щодо участі громадськості в процесі ухвалення рішень щодо міст.

ПЕРЕГЛЯД ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ

Було переглянуто дані місцевих вебресурсів за п'ять років, щоб визначити проєкти та події, які сприяли зміцненню міської громадянської позиції, апелюючи до «відчуття місця» мешканців. Цей

горизонт було обрано з огляду на завершення адміністративно-територіальної реформи¹⁶ у 2020 році, відповідно до якої було розширено повноваження, обов'язки та бюджетні ресурси органів місцевої влади. Перегляд засобів масової інформації зосереджувався на п'яти містах: Києві, Рівному, Вінниці, Кривому Розі та Лозовій (Харківська область). Міста були відібрані таким чином, щоб охопити ті, що мають різний адміністративний статус і кількість населення, а також через те, що дослідницька група, яка збирала дані протягом обмеженого проміжку часу, була з ними попередньо ознайомлена.

Вибрані медіа (онлайн-портали новин, тематичні платформи, телевізійні й Telegram-канали тощо) було перевірено, щоб визначити відповідні громадські ініціативи за ключовими словами, що охоплювали такі поняття, як «громада»,

¹⁶ У 2020 році в Україні було ухвалено нове законодавство щодо масштабних адміністративно-територіальних реформ у межах активного процесу децентралізації та реорганізації місцевого самоврядування.

«соціальний проект», «громадський вплив», «активізм», «згуртованість», «волонтерство», «громадянська позиція», «громадськість», «місцева демократія», «інструменти участі» та «громадянська відповідальність у містах». Медіа були переважно україномовними.

ОГЛЯД ЛІТЕРАТУРИ

Було проведено огляд академічної та «сірої» літератури на теми громадянської відповідальності в містах і участі громадян з особливим акцентом на Україні.

ВОРКШОП ДЛЯ ОГЛЯДУ ПОПЕРЕДНІХ РЕЗУЛЬТАТІВ

Щодо інших документів поточної серії було проведено воркшоп під назвою «Громадянська відповідальність і партисипативне планування»,¹⁷ щоб загально представити документ, розглянути попередні результати й отримати відгуки.¹⁸ Воркшоп, що відбувся 21 березня 2025 року, відвідали багато зацікавлених сторін з України, зокрема, представники АУУ.

Пішоходи проходять повз торговельні ряди на історичній вулиці Андріївський узвіз у Києві © UN-Habitat Ukraine, 2025

- 17 Статтю про воркшоп опубліковано на вебсайті Альянсу українських університетів (АУУ): [Альянс українських університетів провів два тематичних воркшопи | Альянс українських університетів](#)
- 18 Воркшоп стосувався взаємозв'язку між громадянською відповідальністю та міським життям, соціально-культурним контекстом громадянської відповідальності в містах України, рушійними силами у формуванні міської громади та розвитком інформаційної екосистеми міста, включно з питаннями про поширення інформації в містах і про них, канали інформування громадян про проблеми міст і доступ до відкритих даних. Консенсус серед учасників вплинув на дослідження, зокрема щодо того, як міський активізм стимулює трансформацію та сприяє появі нових інституцій для залучення громадян і поширення інформації, таких як комунікаційні стратегії, партисипативне планування бюджету, консультації із зацікавленими сторонами та незалежні комунікаційні платформи.

Еволюція громадянського суспільства та партисипативного містобудування: спадщина, динаміка та виклики

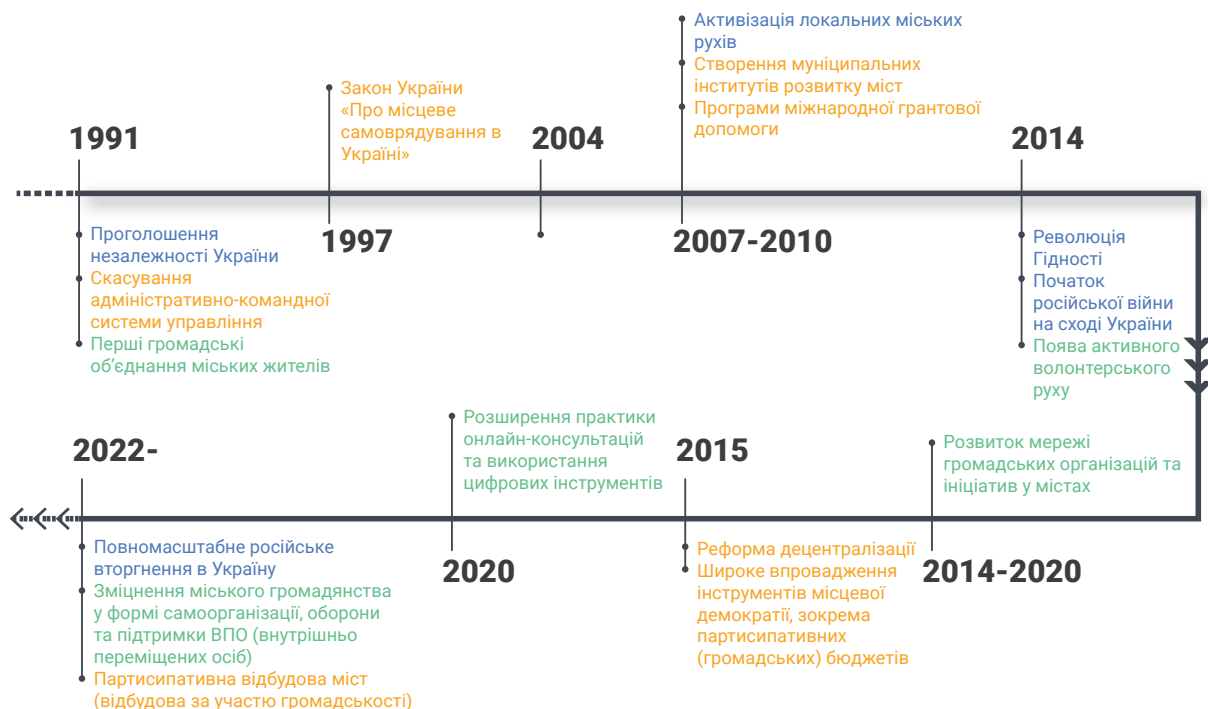

Рисунок 4: Основні події та процеси, що визначають еволюцію громадянської відповідальності в містах і участі громадськості в Україні

Еволюція громадянського суспільства та партисипативного містобудування: спадщина, динаміка та виклики. Заходи боротьби із соціально-просторовою нерівністю, успадкованою від радянської системи містобудування, набрали обертів після ліквідації централізованого адміністративного управління у 1991 році, хоча багато інституційних методів і просторових моделей виявилися стійкими. Проголошення незалежності України в 1991 році створило інституційні умови для подальшої демократизації та поступового формування місцевого самоврядування (Рисунок 4). Міста отримали нові ролі в розвитку місцевого самоврядування. Більше делегування повноважень органам місцевої влади сформувало функціональні потреби в перебудові територіальної та адміністративної структури.

Реформи відкрили доступ до ресурсів, зокрема фінансування, для територіальних громад, особливо міських, які почали формувати управлінські команди. Також було сформовано нову архітектуру документів планування й інструменти участі громадськості. Було законодавчо закріплено політичну основу під назвою «Стратегія розвитку територіальної громади» як обов'язковий документ

середньострокового планування на місцевому рівні, а також запроваджено комплексне планування просторового розвитку. Інтегровані та партисипативні підходи до планування стали дедалі помітнішими принципами місцевого самоврядування в Україні, закріпивши надані урядом методи та рекомендації щодо планування розвитку на місцевому рівні (Литвинчук та ін., 2022; Anisimov et al., 2024).

ТРИВАЛИЙ ВПЛИВ РАДЯНСЬКОЇ (СОЦІАЛІСТИЧНОЇ) СПАДЩИНИ

У колишніх соціалістичних країнах мобілізація громадянського суспільства була обмежена через адміністративно-командну систему. Ідеологічні, адміністративні й економічні перешкоди для громадських ініціатив призвели до слабкої громадянської активності, а окремі представники громадських організацій відстоювали свої інтереси шляхом самоорганізації, попри контроль комуністичної партії (Buchowski, 1996; Bitušíková, 2015), і певної байдужості до міської забудови та планування. Ця байдужість стала в результаті спадщиною пострадянських суспільств, і Україна не є винятком. Це підтверджують респонденти, опитані під час підготовки цього документа.

Радянська адміністративна система мала на меті придушувати ініціативи, думка громадян залежала від економічної та ідеологічної доцільності, а коли справа доходила до планування, професійний досвід переважав над поглядами користувачів міського простору. Стратегічне планування на місцевому рівні було відсутнє. На цьому тлі респонденти наголосили, що люди сьогодні беруть участь у плануванні з певною недовірою, часто сприймаючи участь у консультаціях з громадськістю, пов'язаних із містобудуванням, як просту формальність.

Відсутність довіри до міської влади та навіть до громадських об'єднань означала, що громадянське суспільство в Україні залишалося слабким і недостатньо інституціоналізованим протягом тривалого періоду, аж до початку 2000-х років (Stepanenko, 2006 p.). Після цього, з поступовою втратою впливу радянської спадщини, ситуація радикально змінилася. Порівняння результатів національних опитувань громадської думки, проведених Київським міжнародним інститутом соціології (KMIC) у 2012 та 2015 роках, указує на суттєве зростання довіри до громадських організацій. Якщо у 2012 році лише 27,1% опитаних довіряли таким організаціям, а 29,4% — ні (негативний баланс довіри — 2,3%), то до 2015 року рівень довіри зріс до 34,5%, тоді як рівень недовіри знизився до 21% (позитивний баланс довіри +13,5%).¹⁹ Згідно з нещодавнім опитуванням (Центр Разумкова, 2025 p.), рівень довіри до громадських організацій загалом становить 60%, а рівень довіри мешканців до міського голови — 51%.

У 1990-х роках слабкість українського громадянського суспільства проявлялася у фрагментованому та «помірному» характері громадянської активності в міському просторі, розпорошених і розбіжних інтересах у межах місцевих громад, «прославленні індивідуалізму», а також у скептицизмі щодо ефективності міського громадського активізму (Мезенцев та ін., 2017). Мешканці міст здебільшого віддавали перевагу спостереженню, а не участі в питаннях містобудування та планування. Водночас і навпаки, у радянські часи міста стали місцями, де виникли відносно потужні дисидентські й антирадянські рухи, що прагнули захищати інтереси громадян і відстоювати громадянські права (наприклад, Українська Гельсінська група²⁰). Тому радянську

спадщину можна розглядати двояко: з одного боку, з погляду слабкості та пасивності місцевих громад, а з іншого — з погляду харизматичних громадських лідерів і активістів, які ризикували й самоорганізовувалися, попри централізований контроль.

Коли Радянський Союз розпався, активна частина українського суспільства, яка мобілізувалася на численні протести, мітинги, голодування та захист символів української ідентичності, виявилася неготовою до постреволюційного розвитку й належної інституціоналізації громадянських рухів. Зрештою, ці діячі ледь не програли боротьбу за політичну владу колишній радянській *номенклатурі*,²¹ якій вдалося осідлати хвилю суспільних вимог до проукраїнської риторики, водночас консолідуючи олігархічну (капіталістичну) систему державного та місцевого самоврядування, що обмежувала можливості для широкої участі громадськості. Таким чином, 1990-ті роки стали радше періодом громадянського затишшя під впливом незрозумілої приватизації, економічної кризи, розшарування суспільства за рівнем доходів, криміналізації, «олігархізації» тощо.

На міському рівні радянська соціалістична практика соціалістичних міст трансформувалася в пострадянську капіталістичну модель. Соціалістичні міста — це ті, у яких одне або кілька промислових підприємств домінують у місцевій економіці, забезпечуючи значну частку її зайнятості, підтримуючи соціальний сектор і, що важливо, здійснюючи вирішальний вплив на вибори (Matsuzato, 2018). За соціалізму основні промислові підприємства та фабрики відповідали за будівництво об'єктів житлово-комунального господарства та сфери послуг і управління ними, утримання базової інфраструктури, надання соціальних послуг, забезпечення ландшафтного дизайну та громадських зручностей, а також організацію дозвілля мешканців своїх міст. Після переходу до капіталізму ці підприємства та їхні керівники (яких називали «червоними директорами») продовжували виконувати значну частину цих громадянських зобов'язань, що давало їм важелі впливу для легкої перемоги на виборах. У такому міському контексті громади почали значною мірою покладатися на рішення місцевої влади (яка повністю залежала від місцевих олігархів або «червоних директорів») і очікували від

19 KMIC (2012 p., 2015 p.).

20 [Українська Гельсінська група \(2006 p.\)](#)

21 В СРСР важливі посади в уряді, промисловості, освіті, медіа та війську могли бути зайняті лише за схваленням Комуністичної партії. Офіційні списки цих посад і затверджених кандидатів називалися *номенклатурою*.

неї задоволення своїх потреб в обмін на політичну підтримку та громадянську пасивність. Це можна вважати неофіційним соціальним договором між мешканцями міст і владою. Лише криза промислового виробництва, деіндустріалізація та, зрештою, російсько-українська війна порушили цей статус-кво. Зіткнувшись із цими викликами, такі міста, попри початкову пасивність, змогли радикально змінити траєкторію розвитку громадянської відповідальності й громадської участі в містах.

ПЕРЕНЕСЕННЯ ЗАХІДНОЇ МОДЕЛІ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА Й ПОШИРЕННЯ НЕУРЯДОВИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

Ще один процес, що вплинув на початок пострадянського розвитку українських міст у 1990-х роках, пов'язаний із бажанням західних країн експортувати свою модель громадянського суспільства без належного врахування впливу радянської спадщини й українського контексту (наприклад, Stewart, 2009). У результаті цього процес поширення неурядових організацій набрав обертів через зростання кількості НУО, що фінансуються іноземними донорами задля підтримки демократії, встановлення діалогу між громадянським суспільством і державою, а також перетворення громадянського суспільства на ефективного партнера в розв'язанні урбаністичних проблем.

Однак у деяких випадках НУО стали засобом забезпечення довготривалої фінансової підтримки, а не справжнім інструментом для покращення містобудування й управління. Такі НУО використовували бажані терміни, такі як прозорість та розширення прав і можливостей, встановлення діалогу між владою та громадами, залучення вразливих груп населення тощо, але часто лише натякали на західний колорит громадянського суспільства, замість того, щоб фактично його впроваджувати. Хоча відчутний вплив таких організацій спочатку був дуже обмеженим, цей етап проклав шлях для остаточного розгортання реальних громадянських ініціатив, що сприяють формуванню ефективних міських громад.

ВІД НЕЕФЕКТИВНОЇ ІНСТИТУЦІОНАЛІЗАЦІЇ ДО ЕФЕКТИВНИХ НЕФОРМАЛЬНИХ ГРОМАДСЬКИХ РУХІВ ТА ІНІЦІАТИВ

Неформальні громадські рухи та місцеві ініціативи (тобто ті, що не мають офіційної реєстрації) часто виявлялися ефективнішими за формальні в досягненні своїх цілей. Протягом 2000-х років соціальні мережі підвищили міську громадянську активність. Завдяки неформальному спілкуванню в соціальних мережах мешканці міст змогли самоорганізуватися, щоб захищати свої інтереси в умовах швидких змін у своїх містах. Деякі дослідники тлумачили ці процеси як формування «постгромадянського суспільства». Цей термін передбачає, що способи участі жителів міст будуть менш зосереджені на формальних інституціях, а більше — на неформальних соціальних зв'язках (наприклад, Marody, 2004).

У певному сенсі Помаранчева революція 2004 року²² стала поворотним моментом, показавши, що українське громадянське суспільство може досягти внутрішніх компромісів і згоди для спільного захисту своїх основних інтересів (наприклад, Stepanenko & Stewart, 2025). Перш за все, переломний момент полягає в масштабуванні, тобто в тому, що досвід самоорганізації активістів під час Помаранчевої революції почав переноситися на міський рівень, заклавши основу для численних громадських рухів та ініціатив у багатьох містах. Міський активізм зосереджувався на захисті інтересів мешканців перед такими викликами, як незаконні забудови, знищення паркових зон або комерціалізація громадських просторів. Таким чином, Помаранчева революція стала основним каталізатором переходу від радянських традицій управління до більш партисипативних підходів до містобудування. Вона змінила сприйняття громадами власної діяльності, підкріпивши ідею про те, що громадяни, які прагнуть змін, можуть впливати на рішення та досягати помітних результатів. У подальші роки ця динаміка проявилася в нормативному контексті через появу кількох громадських організацій, чії ініціативи є прикладами для наслідування. Наприклад, Постанова Кабінету Міністрів України «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики» (2010 р.) і «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проєктів містобудівної документації на місцевому рівні»

22 Помаранчева революція була хвилею масових протестів в Україні наприкінці 2004 року, які спричинили звинувачення в масштабних фальсифікаціях під час президентських виборів.

(2011 р.). Було ухвалено Указ Президента України *«Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації»* (2012 р.) і Закон України *«Про громадські об'єднання»* (2013 р.). З'явилися перші ефективні громадські ініціативи та рухи, зокрема «Збережи старий Київ» (2007) та «Гостинна республіка» (2012) у Києві, «Дайте кисню!» у Маріуполі (2012), «Дайте пройти!» (2013) і «Ревіталізація Підзамче» (2013) у Львові та інші.

РОЗРОСТАННЯ ВОЛОНТЕРСЬКИХ РУХІВ

Революція гідності²³ 2013–2014 років і повномасштабне вторгнення Росії у 2022 році стали основними каталізаторами розвитку волонтерського руху в Україні. Однак зростання почалося ще до цього. У 2011 році Верховна Рада України ухвалила Закон України *«Про волонтерську діяльність»*. Хоча зростання волонтерської активності у 2011–2012 роках було зумовлене проведенням в Україні матчів чемпіонату Союзу європейських футбольних асоціацій (УЄФА), після 2014 року вона стала інститутом громадянського суспільства (Головко, 2023). Під час підготовки до чемпіонату з майже 24 000 заявок було відібрано 5500 волонтерів, які потім пройшли різні форми навчання. Ця нова спроможність стала важливою основою для самоорганізації волонтерів під час пізніших соціальних потрясінь.

Під час Революції гідності, а пізніше повномасштабного вторгнення Росії, українське громадянське суспільство продемонструвало свою здатність консолідувати й мобілізувати зусилля, тоді як державні органи, навпаки, були дещо неготові ефективно реагувати на виклики соціальних збурень. За короткий проміжок часу виникла мережа громадських ініціатив і асоціацій для розв'язання нагальних проблем, з якими країна та її міста ніколи раніше не зіштовхувалися. Ці групи взяли на себе значну частку зусиль щодо допомоги внутрішньо переміщеним особам, підтримки військових і надання допомоги пораненим (Горелов і Корнієвський, 2015).

Зростання активності волонтерських рухів було зумовлене низкою важливих чинників: а) внутрішньополітичною кризою, що спричинила дисбаланс у системі державного управління, відсутністю ефективних адміністративних рішень і недостатніми ресурсними можливостями; б) зовнішньою агресією, яка посилила невідповідність між здатністю уряду функціонувати й необхідністю забезпечити базові потреби громадян (Горелов і Корнієвський, 2015). Ще одним сприятливим фактором був в) достатній рівень інституціоналізації громадянського суспільства та його можливостей.

Масштаби участі у волонтерських рухах різко зросли. Якщо раніше волонтерством займалася лише невелика кількість міських мешканців, а їхні зусилля були фрагментарними й обмеженими в часі, то тепер вони почали координувати свої дії та роботу над досягненням спільних цілей (Раїнчук, 2022). Тоді як у 2021 році лише 5% дорослого населення брали участь у волонтерстві (Фонд родини Загорій, 2021), на початку 2023 року аж 61% займалися волонтерством, щоб допомогти Збройним Силам України або своїм співвітчизникам (Барсукова, 2023). Під час війни багато місцевих волонтерських ініціатив переросли в розгалужені мережі. Наприклад, громадська організація «Будуємо Україну разом», створена у 2014 році для підтримки відновлення пошкоджених будинків, до 2024 року перетворилася на мережу осередків у 16 містах по всій Україні, що об'єднує близько 6300 волонтерів (Будуємо Україну разом, 2024).

Респондентка Олена Денисенко, експертка, дослідниця та деканка Київського національного університету імені Тараса Шевченка, зазначила, що волонтерство на місцевому рівні сприяло активізації для розв'язання питань національного рівня після 2022 року, навіть попри те, що цей зсув із 2022 року міг перешкоджати залученню громадян на місцевому рівні.

23 Революція гідності — масовий протестний рух 2013–2014 років, який скинув президента та спрямував Україну на європейську інтеграцію, демократичну відповідальність і розширення громадянської активності. Початкову фазу протестів наприкінці 2013 року називають Євромайданом на честь місця їх проведення — Майдану Незалежності в Києві.

Волонтерський рух став основою для організації багатьох процесів на національному та місцевому рівнях. Події 2022 року змінили потенціал місцевого активізму: з переходом значної частини активістів на національний рівень місцевий рівень почав просідати. Активна спільнота почала слабшати на місцевому рівні.

— Олена Денисенко,
деканка Київського національного університету імені
Тараса Шевченка

Так само спостерігається, що волонтери, мобілізовані на підтримку військових, займаються волонтерством у сфері інших питань. Як наголошує респондентка Ольга Лящук, координаторка проєктів громадської організації «Еко клуб», волонтерський рух в Україні дав

...активістів, які розширюють сферу своєї діяльності за межі волонтерської допомоги військовим. Тепер у них є інші сфери інтересів, зокрема екологія та вплив на навколишнє середовище.

— Ольга Лящук,
координаторка проєктів громадської організації
«Еко клуб», спеціалістка з адаптації громад до зміни
клімату

Загалом, схоже, що волонтерство в Україні розвиває почуття відповідальності та заохочує до участі в різних тематичних сферах і залучення на різних географічних масштабах.

Після початку повномасштабного вторгнення у 2022 році внутрішньо переміщені особи (ВПО) стали вагомим чинником трансформації українських міст. Їх доступ до громадянських прав, даних і послуг став випробуванням щодо інклюзивності для місцевої влади та спроможності офіційних органів реагувати на кризові ситуації. Попри законодавчі гарантії, НУО, що займаються підтримкою ВПО, повідомляють, що в реальності вони постають перед бюрократичними перешкодами, відсутністю інформації, а також нерівним доступом до житла, послуг охорони здоров'я та соціальних послуг. На цьому тлі з 2022 року в містах почали виникати волонтерські, активістські та професійні спільноти й пов'язані з ними неформальні мережі

для підтримки переміщених осіб, які швидко заповнювали прогалини в наданні офіційно гарантованої допомоги. Такі низові ініціативи часто демонструють більшу ефективність у своєму впливі, ніж офіційні інституції, завдяки гнучкості, горизонтальній організації та близькості до потреб місцевої громади. У деяких містах між державними органами та неформальними мережами було створено прагматичні механізми координації, що передбачали спільне управління гуманітарною допомогою та житлом, а також створення платформ для працевлаштування й навчання. З погляду попиту ВПО заявляють, що мають права як громадяни. Як зазначає співрозмовниця Тетяна Волошина, заступниця директора зі стратегічного розвитку та інновацій Інституту розвитку міст Вінницької міської ради, деякі переміщені особи наполягають на тому, щоб їх називали не ВПО, а новими мешканцями Вінниці.

Враховуючи голоси ВПО, міста розв'язують нагальні проблеми, пов'язані з переміщенням, а також нарощують спроможності для прогресу в сталому розвитку й інституційному відновленні. Соціалізація та підтримка адаптації ВПО в містах сприяють єдності та консолідації громад. Це важливо не в останню чергу тому, що приплив ВПО в деяких випадках спричиняв напруженість у міських громадах, які їх приймають, особливо там, де доступ до житла, роботи та соціальних послуг вважається обмеженим.

За таких умов сама логіка участі громадськості трансформується, а неурядові організації вже не просто виконують допоміжні ролі як автономні учасники у формуванні міського розвитку. Вони запускають нові ініціативи, долучаються до стратегій розвитку і формують бачення міста.

ВПЛИВ АДМІНІСТРАТИВНОЇ РЕФОРМИ НА МІСЦЕВЕ САМОВРЯДУВАННЯ ТА ЗАЛУЧЕННЯ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА

Децентралізація заклала основу для системи незалежного й ефективного функціонування органів місцевого самоврядування.²⁴ Активна фаза процесів децентралізації розпочалася в Україні у 2014 році, який вважається одним з основних моментів для так званого «Реанімаційного пакета реформ» — коаліції українських організацій громадянського суспільства й експертів, створеної у 2014 році відразу після Революції гідності. Метою

створення цієї коаліції було налагодити ефективне місцеве самоврядування, створити й підтримувати належне життєве середовище, забезпечити надання високоякісних державних послуг і доступ до них, підтримувати формування інституцій прямої демократії та узгоджувати інтереси держави з інтересами територіальних громад. Вона надала органам місцевої влади ресурси й інструменти для впливу на розвиток своїх громад. Щоб уникнути нав'язування змін, пов'язаних із децентралізацією, в адміністративно-територіальній структурі України «згори донизу» та пом'якшити опір реформам на місцевому рівні, було застосовано процедуру добровільного об'єднання громад. Хоча на практиці це рішення було складним для реалізації, воно було спрямоване на перспективу й мало на меті прискорити розвиток новостворених громад. Цей розвиток також стимулювала поява громадських ініціатив на місцевому рівні.

У результаті цього протягом п'яти років добровільно створювали в середньому 200 громад на рік. Таким чином, сформовані органи місцевого самоврядування взяли на себе значну частку делегованих повноважень і активно здійснювали

проектні роботи. У 2020 році адміністративно-територіальну реформу було завершено шляхом ухвалення низки адміністративних рішень. З одного боку, досягненням уряду України було забезпечення рівних умов для розвитку на місцевому рівні. Однак з іншого боку, понад 120 добровільно створених територіальних громад пізніше були ліквідовані, через що постраждала довіра між рівнями державної влади (Мельничук, Ганіченко, 2020). Утім адміністративно-територіальні реформи 2015–2020 років, а також розвиток громадянського суспільства та європейська інтеграція стали потужними рушіями залучення громадян до планування й ухвалення рішень на місцевому рівні. Прогресивні, переважно міські, громади почали активно впроваджувати нові інструменти участі для розподілу відповідальності за розвиток між органами міського самоврядування та громадами (Мельничук та ін., 2021). Згідно з даними національного опитування щодо громадянської активності, проведеного програмою USAID/ENGAGE наприкінці 2020 року, кожен третій українець регулярно брав участь у житті своєї громади, тоді як лише 17% були залучені до роботи неурядових організацій (USAID/ENGAGE, 2020).

Громадянська відповідальність у містах: правові, соціальні та культурні аспекти

ПРАВОВІ ОСНОВИ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІСТАХ

Правові основи громадянської відповідальності в містах України сформовані на стику загального громадянського статусу, повноважень органів місцевого самоврядування й інструментів участі, доступних мешканцям міст. Хоча концепція громадянської відповідальності в містах прямо не закріплена в законодавстві, її сутність розкривається в низці нормативно-правових актів.

Перші законодавчі основи були закладені в 1990-х роках. Перш за все, громадянську відповідальність у містах визначено Конституцією України (ухваленою Верховною Радою України в 1996 р.), яка гарантує участь громадян в управлінні державними справами та місцевому самоврядуванні. У Законі України «Про місцеве самоврядування в Україні» (ВРУ, 1997) визначено форми безпосередньої участі громадян у місцевому самоврядуванні. Законом України «Про звернення громадян» (ВРУ, 1996) врегульовано подання звернень, клопотань і скарг до органів державної влади.

З часом склалася нормативно-правова база щодо громадянської відповідальності в містах, головним чином завдяки Закону України «Про органи самоорганізації населення» (ВРУ, 2001), у якому врегульовано діяльність будинкових, вуличних та інших громадських комітетів, і Закону України «Про доступ до публічної інформації» (ВРУ, 2011), норми якого забезпечують прозорість діяльності органів місцевого самоврядування.

За останні роки правові основи міського громадянства в Україні зазнали значних змін, зокрема щодо сфер громадської участі, містобудування та свободи вираження поглядів (Литвинчук та ін., 2022, Anisimov et al., 2024).

Ще одним важливим компонентом є місцеві нормативно-правові акти, такі як статuti громад, системи електронного управління та партисипативне планування бюджету, або положення про тактичний урбанізм, які визначають відповідні інструменти участі, а їх доступність, зміст та інструменти різняться залежно від міста.

СОЦІОКУЛЬТУРНИЙ КОНТЕКСТ ГРОМАДЯНСЬКОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В МІСТАХ

Громадянська відповідальність у містах стосується прав, обов'язків і можливостей, що виникають у контексті міського життя. Результати поточних досліджень показують, що соціокультурний контекст громадянської відповідальності в Україні зазнає значних трансформацій через постсоціалістичні зміни та розвиток ідентичностей.

Академічні дослідження та популярні публікації відзначають перехід від пасивного громадянства до активної участі мешканців міст у житті міста. Основними показниками цього є міський активізм (здебільшого протестний чи волонтерський) і участь громади в міському управлінні. Респонденти, залучені до розроблення цього документа, наголосили на зміні сприйняття міської ідентичності: мешканці дедалі більше цінують місцеву спадщину й орієнтовані на людей і міські простори, а не на ідеологічні радянські символи.

Формування громадянської відповідальності в містах, її інтенсивність і вираження в Україні зазвичай розглядають крізь призму кількох взаємопов'язаних концепцій.

- Перша стосується *права на місто*. Громадянську відповідальність у містах розглядають із погляду спроможності мешканців впливати на ухвалення рішень таким чином, щоб формувати міське середовище з потенціалом для розв'язання проблеми просторової сегрегації та соціально-просторової несправедливості. Сила громадянської відповідальності визначається часткою громадян, залучених до ухвалення рішень. Вона може проявлятися в участі мешканців міст у таких форумах, як робочі групи, стратегічні сесії та інші поточні дискусії. Між цими параметрами в різних містах є суттєві відмінності: у деяких громадяни успішніше заявили про своє право на місто, тоді як в інших активізм слабший і/або централізована влада сильніша.
- Друга концепція пов'язана із *залученням до процесу ухвалення рішень*. Громадянську відповідальність у містах розглядають із погляду її повноти, тобто кого можна вважати відповідальним громадянином міста і які критерії визначають доступ та залучення до процесу ухвалення рішень

щодо містобудування. Ця концепція корисна під час вивчення вразливих категорій населення — мігрантів, ВПО, ветеранів, людей з інвалідністю, груп із низьким рівнем доходу й інших маргіналізованих міських громад. Важливо розуміти ступінь впливу цих груп і те, як їх сприймають органи місцевої влади й інші мешканці міста. Наприклад, у деяких містах на заході України завдяки різним чинникам ВПО можуть впливати на створення нових громадських просторів у містах, де вони проживають (Garcia-Ferrari et al., 2024). Завдяки цьому вони можуть підтримувати зв'язки зі своїми рідними громадами, попри переміщення. У деяких випадках ці стимули набувають форми центрів соціальної допомоги, організованих спеціально для ВПО з певних міст (наприклад, центри «Я — Маріуполь»²⁵). З часом такі центри поширюють свій вплив на прилеглі простори (вулиці, провулки), де з'являються елементи вуличного мистецтва, що зображують окуповані або зруйновані міста. Іншим напрямком є переміщення бізнесу, переважно у сфері послуг. Коли переміщені ресторани, кафе, салони краси чи магазини об'єднуються й допомагають трансформувати навколишні громадські простори, виникають візуальні ознаки міст, у яких ці підприємства були засновані (Garcia-Ferrari et al., 2024). Іншим виміром цього питання є спектр послуг і можливостей, до яких мають доступ мешканці міста. Наприклад, кілька міст запровадили картки мешканця, які дають їхнім власникам право на певні послуги або знижки в громадському транспорті та певних закладах. Ці картки видавали лише постійним мешканцям. З одного боку, це стимулює формування місцевих громад, з іншого — створює відчуття ексклюзивності, яке, за визначенням, дискримінує інші групи. В інтерв'ю, проведених у межах проекту під назвою «УКРГЕОПОЛ»²⁶, який тривав із 2018 до початку 2022 року, ВПО висловлювали бажання отримати картки резидента, щоб стати повноправними представниками місцевої громади.

- Третя концепція стосується *місцевої демократії*. Сила громадянської відповідальності вимірюється масштабами протестів і громадських ініціатив, використанням різних місцевих демократичних інструментів (бюджетів участі, петицій, звернень тощо) і явкою на місцевих виборах. Реалізація конкретних проєктів, трансформація міських просторів і зміни в міській політиці стають маркерами виразності громадянської відповідальності. За словами респондентів, це особливо актуально, коли мешканці позитивно ідентифікують себе зі змінами, що впроваджуються в міському просторі, пишаються ними й висвітлюють їх. Залежно від рівня зрілості місцевих демократичних інструментів і практики в містах всієї України переважають різні форми участі громадян: формальні (місцеві вибори, громадські слухання або консультації з питань міського планування, скарги та петиції) і неформальні (громадські ініціативи, вуличні протести, громадські об'єднання та самоорганізація). Формальна (через платформи електронних петицій, портали партисипативного планування бюджету за участю громадськості й онлайн-консультації) і неформальна (місцеві чати громади, онлайн-кампанії та флешмоби) цифрова участь — ще один засіб підтримки громадянської відповідальності.

Змістовної громадянської відповідальності вдається досягнути, коли мешканці мають реальну владу, а не просто символічну здатність висловлювати думки, і коли участь не обмежується «декоративною демократією», коли влада консультується з громадянами лише поверхово, не враховуючи їхні інтереси (Purcell, 2008).

ІНІЦІАТИВИ, ПОКЛИКАНІ РОЗШИРИТИ МОЖЛИВОСТІ МІСЦЕВИХ ГРОМАД

В Україні ініціативи, покликані розширити можливості місцевих громад, стали значно активнішими після 2014 року й ще більше після 2022 року, а освітні програми стали основним

25 Центри «Я — Маріуполь» — це загальнонаціональна мережа центрів підтримки, створена для допомоги мешканцям Маріуполя, які були змушені покинути місто після його знищення й окупації Росією у 2022 році.

26 УКРГЕОПОЛ — це український академічний дослідницький проєкт, який вивчає питання міської політики в так званих «містах на лінії геополітичного розлому» України, зосереджуючись на сферах політики, які найбільше залежать від геополітичного та зовнішньополітичного вибору країни. <https://geokiyv.org/ukrgeopol>

інструментом підтримки громадянської активності. Такі українські організації, як CANactions²⁷, Cedos²⁸, РеСтарт²⁹, Інститут «Республіка»³⁰, ICAP Єднання³¹ та Ro3kvit³², проводять численні тренінги, семінари, хакатони та школи для активістів, молоді, архітекторів і місцевих чиновників, охоплюючи такі теми, як громадські простори, інструменти участі громадськості, просторове планування та місцеве лідерство. Тим часом, міжнародні проекти й ініціативи, які підтримують такі донори, як U-LEAD з Європою, GIZ, Проєкт USAID «Децентралізація приносить кращі результати та ефективність» (DOBRE), ПРООН, Рада Європи та Форум Громадянського суспільства Східного Партнерства, також залишаються активними, впроваджуючи програми розширення можливостей громад, відновлення міст, цифрового управління й інклюзивної участі.

Долучаються й університети. Наприклад, АУУ використала дослідження потреб територіальних громад для розроблення та впровадження низки навчальних програм (управління проєктами, залучення коштів, енергоефективність, місцевий економічний розвиток, просторове планування тощо) для своїх представників у межах проєкту «Посилення спроможності громад для відбудови через пілотування їхньої взаємодії з університетами» (Шеренговський та ін., 2024). Формат цих програм різниться: від базових курсів початкового рівня до спеціалізованих програм для фасилітаторів публічних консультацій і модераторів партисипативного бюджетування. Ці ініціативи сприяють формуванню місцевого лідерства, створенню горизонтальних мереж і підвищенню потенціалу громад ініціювати, обговорювати та самостійно впроваджувати зміни у своєму міському середовищі.

ЗМІНИ В ПАРАДИГМІ ПАРТИСИПАТИВНОГО ПЛАНУВАННЯ В УКРАЇНІ

Попри загальний прогрес у напрямку більш інклюзивного та партисипативного планування міст, конкретні траєкторії переходу в Україні суттєво відрізняються залежно від національного та місцевого контексту. Необхідно оцінювати різноманітність національних і місцевих політичних режимів та інституцій, щоб зрозуміти множинність наявних парадигм планування міст (Мезенцев, Гнатюк, 2021). В Україні можна виокремити три етапи зміни підходу до залучення громадськості до планування міст, кожен із яких відображає сучасний стан культури планування та впливає на інституціоналізацію громадянської відповідальності. Українські міста зараз перебувають на різних етапах розвитку своєї здатності залучати своїх мешканців до процесів планування й ухвалення рішень на місцевому рівні.

- Перший етап — це *офіційна участь у плануванні міст*. Він передбачає запровадження обов'язкових громадських слухань і обговорень із залученням мешканців міст до роботи в робочих групах. Цей етап демонструє відносно низьку громадянську активність, при цьому мешканці міст залучаються до попередньо розроблених рішень стосовно планування міст. Учасників переважно інформують про вже сформульовані стратегічні принципи розвитку, необхідні заходи й проєкти, без будь-яких попередніх громадських обговорень. Хоча залучення мешканців до планування міст вважалося обов'язковим у правовому та процедурному аспектах, формальний характер його застосування наприкінці процесу обмежує можливості підвищення ефективності планування шляхом залучення громадськості.

27 CANactions School for Urban Studies — це українська некомерційна організація, що спеціалізується на містобудуванні, архітектурі, освіті й партисипативному міському плануванні.

28 Cedos (Центр дослідження суспільства) — це український незалежний аналітичний центр, що спеціалізується на питаннях містобудування, житлової політики, освіти й соціальної рівності.

29 РеСтарт — це українська урбаністична ініціатива, спрямована на післявоєнне відновлення, сталу реконструкцію та підготовку нового покоління фахівців із міського розвитку.

30 Інститут «Республіка» — це українська громадська організація та аналітичний центр, що сприяє розвитку демократії, політичної відповідальності й участі громадян у врядуванні.

31 Українська організація, що спеціалізується на підтримці громадянського суспільства, неурядових організацій (НУО), громадських ініціатив і демократичної участі.

32 Ro3kvit — це урбаністична коаліція для України, міжнародна мережа українських та іноземних фахівців із міського розвитку, які працюють над питаннями післявоєнного відновлення, просторового планування та сталої відбудови українських міст.

- Другий етап — *неофіційне залучення до планування міст, яким керують активісти* — був спричинений змінами в плануванні міст, пов'язаними з адміністративно-територіальними реформами 2015–2020 років, які адаптували інструменти планування й участі на законодавчому рівні. На місцевому рівні було запроваджено обов'язкове стратегічне та бюджетне планування, а звичайний генеральний план населеного пункту було замінено комплексним планом просторового розвитку територіальної громади, концепціями інтегрованого розвитку громади й іншими документами на підтримку впровадження інтегрованих і партисипативних підходів до планування. Залучення мешканців міст стало поширеною практикою, хоча його масштаби залишаються скромними (Фонд «Демократичні ініціативи», 2020). Законодавчими нормами було передбачено створення робочої групи з розробки містобудівної документації, а також форм і заходів участі громадськості. Водночас відбувалося розгалуження інструментарію та формування містобудівної культури на місцевому рівні (Литвинчук та ін., 2022).
- Третій етап — *інституціоналізація процесу містобудування*, у якому міста постійно беруть участь у поточному плануванні, а система обов'язкової та необов'язкової містобудівної документації та партисипативних документів розширюється й диверсифікується. Органи місцевої влади мають стимули залучати громадян до участі та розділяти з ними відповідальність за розвиток громади. Впроваджуються різноманітні інструменти місцевої демократії, що передбачає необхідність нормативно-правової бази для регулювання процесів участі громадськості на місцевому рівні (положення про робочі групи, громадські слухання, комунікаційні стратегії тощо) і формування інституцій для надання організаційної підтримки процесам планування та створення платформ для залучення мешканців міст, наприклад закладів/агентств міського розвитку або інших комунікаційних платформ для місцевої влади, бізнесу та громадських активістів.

Ефективність участі громадськості пов'язана з характером її висвітлення в медіа та поширеними цінностями суспільства, причому останні формують моделі поведінки, а також спектр підходів і інструментів, доступних організованому громадянському суспільству для досягнення його цілей.

В Україні було виявлено просторовий вимір залученості зацікавлених сторін із погляду інтенсивності та способів вираження громадянської відповідальності в різних містах.

- У великих містах (Київ, Львів, Харків) спостерігається професіоналізація громадського активізму, зростання кількості аналітичних центрів, урбаністичних платформ, розвиток культури критики й участі.
- В обласних центрах середнього розміру (Вінниця, Рівне) громадські ініціативи активно взаємодіють із місцевою владою, хоча очевидні обмеженість ресурсів і залежність від донорів.
- У промислових містах (Кривий Ріг, Запоріжжя) громадська активність пробуджується через екологічні виклики, досвід воєнного часу та соціальні проблеми.
- У малих містах і громадах (Лозова) децентралізація стимулювала появу нових ініціатив, молодіжних рад і місцевих проєктів, хоча людські ресурси обмежені.
- У прифронтових містах переважають волонтерські рухи та заходи взаємодопомоги, навіть якщо громади зіштовхуються з нестабільністю та психологічним вигоранням.

Загалом, громадянське суспільство переходить від форм реактивного протесту до формату створення та співучасті у формуванні майбутнього міста.

ПРУЖИНА ГРОМАДЯНСЬКОЇ АКТИВНОСТІ

Загалом громадську активність можна поділити на два типи: реактивну та проактивну.

- Реактивні ініціативи покликані зберегти міське середовище шляхом протидії небажаним змінам, наприклад, захищаючи культурну спадщину та пам'ятки від знесення або перепланування.
- На противагу цьому учасники проактивних ініціатив розробляють власне бачення розвитку міст, пропонуючи нові рішення. Такими є ініціативи, пов'язані з транспортом (наприклад, створення нових просторів для пішоходів і велосипедистів), соціальними послугами та житловими районами (розвиток зелених зон і естетичне покращення житлових будинків, їх територій та центральних громадських просторів).

Однак більшість міських соціальних рухів в Україні традиційно зосереджується на усуненні наслідків небажаних змін, а не на їх активному запобіганні.

На основі аналізу змін громадянської активності в українських містах запропоновано метафору «пружина громадянської активності» (Рисунок 5). Тригери для міських проєктів і залучення мешканців міст в Україні поступово змінилися від переважно реактивних мотивацій (конфлікт, загроза, криза) до проактивних (інтерес, бачення, розвиток).

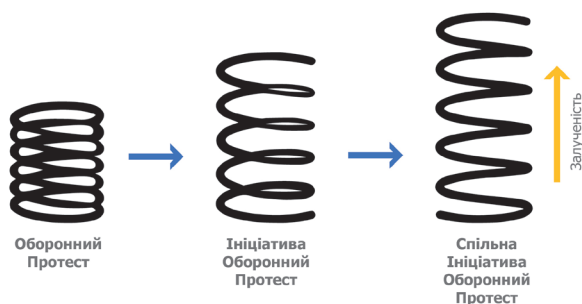

Рисунок 5: Пружина громадянської активності

Протягом 1990-х років пружина була стиснута: пасивна громадянська активність була зумовлена «недавньою пам'яттю» про міські громади. Участь громади в плануванні була вкрай обмеженою, якщо взагалі була. Реактивна діяльність подекуди виникала в окремих містах як відповідь на уявлення про несправедливість просторового розвитку й бажання захистити простір. Після Помаранчевої революції, особливо між 2007 і 2010 роками, місцеві міські рухи стали значно активнішими. Пружина послабшала. Поряд із протестами та захисними реакціями почали з'являтися проактивні місцеві ініціативи. Реформа децентралізації та подальша демократизація суспільства відпустили пружину громадянської активності, а громадяни в деяких містах стали співтворцями містобудування, а не просто спостерігачами чи ініціаторами окремих подій і проєктів.

Ця еволюція свідчить про те, як трансформується громадянська участь у містах і колективне мислення про місто. Раніше переважали так звані тривожні тригери — незаконна вирубка дерев у парках, встановлення збірних торгових павільйонів на тротуарах, незаконне будівництво або закриття ринку, бібліотеки чи лікарні. Основною мотивацією був захист власної території, вулиці чи історії, а опір — основним способом дій. Це проявлялося в петиціях, протестах, публічних скандалах і медіакампаніях. Результатом частіше

були емоційна мобілізація і короточасні коаліції, а не стійкі рішення. Як наголошують респонденти цієї статті, тепер дедалі частіше позитивні стимули надихають на трансформацію, наприклад бажання створити новий кишеньковий парк, відкрити молодіжний центр або покращити безпеку на вулицях. У таких випадках мотивація зміщується на створення середовища, формування нового спільного змісту та самореалізацію через місто. Усе це відбувається завдяки співпраці з архітекторами, різноманітним майстеркласам, а також участі в партисипативному плануванні бюджету й інших міських ініціативах, що сприяє взаємній довірі, зміцнює стабільність партнерств і підвищує професійність громадського впливу, що підтверджують респонденти цього дослідження.

САМООРГАНІЗАЦІЯ ТА КОЛЕКТИВНА ДІЯЛЬНІСТЬ: СОЦІАЛЬНІ ІНІЦІАТИВИ, МИСТЕЦЬКІ, КУЛЬТУРНІ Й ІНШІ АСОЦІАЦІЇ, А ТАКОЖ ГРОМАДЯНСЬКІ МЕРЕЖІ

Після здобуття Україною незалежності виникли численні низові громадські ініціативи: мистецькі, культурні, спортивні й інші асоціації, які діяли горизонтально, залучаючи громадськість до активної участі та нових моделей взаємодії. Це видно зі зростання кількості громадських організацій, зареєстрованих у Рівному, Кривому Розі та Вінниці, з 2000 по 2024 рік (Рисунок 6).

Українське громадянське суспільство сформоване переважно на основі неформальних самоорганізованих мереж, а не лише офіційних інституцій. Яскравим прикладом самоорганізованої діяльності є Помаранчева революція 2004 року, коли спонтанна самоорганізація громадян створила горизонтальні мережі участі й солідарності. З часу Революції Гідності (2013–2014) до волонтерського руху після 2014 року мешканці міст України продемонстрували зростання колективної діяльності через горизонтальну громадську активність із використанням цифрових технологій. Соціальні мережі дали поштовх громадській активності в містах протягом останнього десятиліття (Мезенцев та ін., 2017) і сприяли самоорганізації громадян у захисті інтересів громади під час періодів змін у містах. Однак міський активізм поза формальними структурами, такими як партисипативне планування бюджету, часто проявляється епізодично, а не як частина стратегічного плану просторового розвитку громади (Мальчикова, 2021; Мезенцев та ін., 2020).

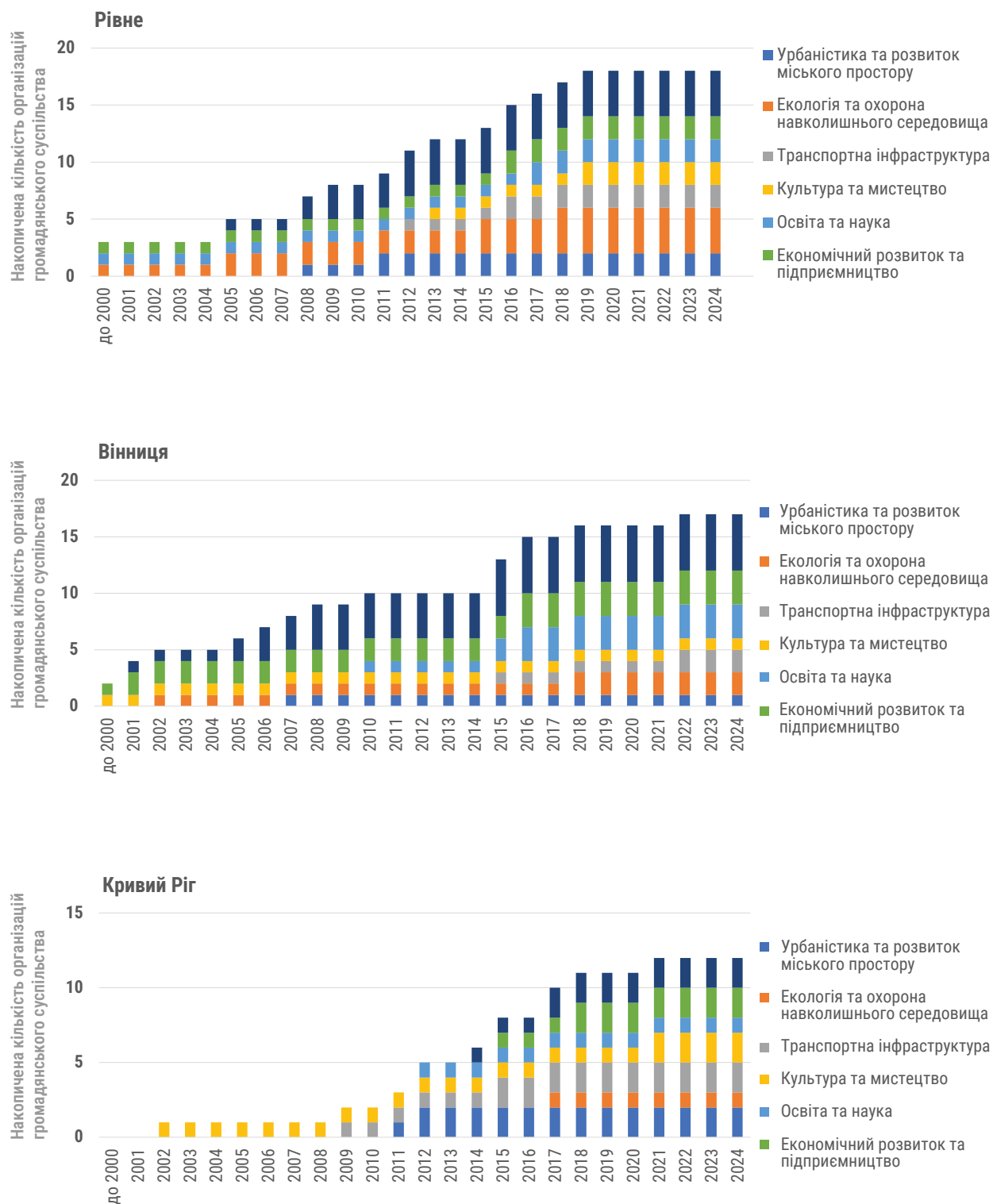

Рисунок 6: Загальна кількість громадських організацій за напрямками діяльності та за роками в Рівному, Кривому Розі та Вінниці. Джерело: пошук авторів в офіційних реєстрах громадських організацій (КВЕД Розділ 94), використовуючи дані з відкритих джерел Opendatabot. <https://opendatabot.ua>

Зацікавлені сторони в міському управлінні

ВИЗНАЧЕННЯ ЗАЦІКАВЛЕНИХ СТОРІН

Розвиток парадигми інтегрованого планування розвитку громади різко порушує питання діалогу із зацікавленими сторонами щодо загального процесу планування й ухвалення рішень. Зацікавлених сторін визначають із-поміж організованих структур, які мають легітимність і повноваження представляти інтереси групи чи план дій у процесі планування. До таких структур зазвичай належать представники органів місцевого самоврядування, комунальних підприємств, бізнес-асоціацій, рад підприємств, місцевих асоціацій і громадських організацій.

Основним критерієм для визначення зацікавленої сторони є рівень її зацікавленості в цілій системі планування або окремих рішеннях. Зацікавлених сторін визначають, спираючись на критерії зацікавленості та впливу. Аналіз зацікавлених сторін в українських містах дуже важливий для формування робочих груп під час розроблення документації з планування. Зазвичай до зацікавлених сторін у сфері міського планування належать представники, призначені від різних муніципальних департаментів, місцеві депутати, освітні та медичні мережі, культурні установи, місцевий бізнес, основні комунальні підприємства, ветеранські та молодіжні організації тощо. Місцеві ЗМІ також вважаються традиційними зацікавленими сторонами в містобудівних процесах.

«Я бачу позитивний зсув у тому, що такі поняття, як «аналіз зацікавлених сторін» і «залучені сторони», уже не є незнайомими для більшості людей, які працюють в органах місцевого самоврядування — вони тепер зрозумілі для широкого загалу. Такий аналіз проводять також під час розроблення стратегічних документів. Залежно від типу документа або об'єкта втручання, необхідно залучати відповідні групи, чий інтереси (...) можуть бути порушені. Наша робота — виявити такі групи та забезпечити їх реальну участь у процесах ухвалення рішень».

— Ольга Ляшук,
координаторка проектів громадської організації
«Екоклуб», спеціалістка з адаптації громад до зміни
клімату

Під час інтерв'ю представники органів місцевого самоврядування та неурядових організацій, що мають досвід залучення громадян, наголосили на важливості процесів визначення зацікавлених сторін і підтвердили свою ознайомленість із впровадженими методами. Механізм загалом стандартизований: після уточнення цілей процесу залучення складають список сторін, які потенційно можуть зазнати впливу. Важливо розуміти, хто виграє, а хто програє, хто контролює ресурси для змін і хто сприятиме їх впровадженню. На основі цього визначають основних, другорядних і ключових зацікавлених сторін. Представники органів місцевого самоврядування, з якими було проведено інтерв'ю для цього дослідження, поділилися думками щодо створення бази даних громадських організацій та інших зацікавлених сторін, які могли б долучитися до громадських консультацій.

Важливий елемент будь-якого процесу участі — визначення всіх категорій зацікавлених сторін для комунікації. Ефективна взаємодія із зацікавленими сторонами вимагає розуміння потреб кожної групи, рівня їх зацікавленості та ролей (партнерів, потенційних опонентів чи бенефіціарів). Залучення зацікавлених сторін відбувається на всіх етапах проекту, але формат може відрізнятися залежно від ролі зацікавленої сторони й етапу процесу — від активної участі до інформаційної взаємодії.

— Тетяна Волошина,
заступниця директора зі стратегічного розвитку та
інновацій Інституту розвитку міст Вінницької міської
ради

Однак залишаються універсальні дилеми консультацій із зацікавленими сторонами, такі як надання переваги одним суб'єктам над іншими, пошук оптимального каналу комунікації для різних зацікавлених сторін або досягнення змістовних, а не символічних результатів консультацій.

Респонденти наголосили на ролі місцевих лідерів, які діють як вторинні комунікатори на рівні громади, спроможні та готові допомогти збирати дані від низки зацікавлених сторін. Натомість роль старост у процесах консультацій залишається недостатньо визначеною в територіальних громадах. Хоча старосту призначають для представлення інтересів мешканців одного або

кількох населених пунктів, він усе ж є міським посадовцем, призначеним місцевою радою за рекомендацією мера. Залежність від мера часто ставить під сумнів уявлення про незалежність і підзвітність цієї ролі.

МОДЕЛІ МІСЬКОГО УПРАВЛІННЯ Й УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ

Аналіз міського контексту України, заснований на досвіді авторів і огляді відповідної літератури, виявив три основні моделі міського управління й ухвалення рішень, залежно від того, які зацікавлені сторони мають найбільший вплив: модель харизматичного лідера, модель домінантного бізнесу та модель активного й організованого громадянського впливу. Ці три категорії є аналітичними моделями й можуть перетинатися в реальності.

- Модель харизматичного лідера часто зосереджена навколо мера міста. Багато голів міських рад мають сильні виборчі мандати, що дозволяє їм активно формувати й впроваджувати програми розвитку міста. Такі громади значною мірою покладаються на підзвітність і управлінські здібності свого лідера та пов'язаної з ним команди. Серед особливостей цієї моделі — численні послідовні терміни лідера на посаді мера й високий рівень його видимості в медіа, а також популярне приписування успіхів і невдач міста безпосередньо лідеру. Ця модель залишається домінантною в міському управлінні й ухваленні рішень у більшості українських міст.
- У моделі домінування бізнесу великі роботодавці й основні місцеві платники податків чинять непропорційний вплив на життя та розвиток громади. У деяких випадках цей вплив успадкований від радянської епохи та відповідає згаданій вище концепції «соціалістичного міста». Місцеві органи виконавчої влади прагнуть надати пріоритет інтересам зацікавлених сторін, які важливі для економіки міста. Фактично, бізнес-спільнота впливає на дії місцевої влади або навіть контролює їх, щоб надати пріоритетності своїм інтересам. Ця модель поширена в менших містах або в тих, де висока концентрація діяльності забудовників.
- Модель активного й організованого громадянського впливу спостерігається в меншості українських міст. Тут громада активна, організована та впливова. Рішення органів місцевої влади мають проходити через громадянський фільтр або натрапляти на

опір із боку представників громадськості. За низького рівня довіри між місцевою радою, виконавчою владою та громадськістю, громадянська активність може блокувати або затримувати процеси планування та проекти розвитку. Коли встановлено довіру, стає можливим більш збалансований і гармонійний розвиток міста.

Ці моделі управління в Україні відображають загалом низький рівень місцевої політичної культури, де активні проекти та програми замінюються політичними, а замість діалогу зацікавлених сторін і формування консенсусу, одна група зазвичай домінує в порядку денному щодо розвитку (органи місцевого самоврядування, бізнес, чи громадськість).

Під час планування ми завжди починаємо з аналізу зацікавлених сторін і оцінюємо їхній потенційний вплив на проект. Громадськість, безсумнівно, відіграє одну з найважливіших ролей, оскільки зворотний зв'язок, який ми отримуємо на початковому етапі, часто визначає, чи взагалі проект просуватиметься далі. Якщо громада займає проактивну позицію, її вплив значний. Без участі громадськості будь-який процес планування на 100% приречений на провал.

– Марія Бурніс,
заступниця директора з управління проектами та міжнародного співробітництва Інституту розвитку міста Кривого Рогу

Попри переважання згаданої вище моделі харизматичного лідера, опитування щодо того, як мешканці сприймають зацікавлених сторін у розвитку міст, показують, що респонденти оцінюють громадські організації, міських активістів і волонтерів як тих, хто має найвищий потенціал впливати на ухвалення рішень, тоді як органи місцевого самоврядування отримали найнижчі оцінки (Провотар, Огійчук, 2024).

ПРАКТИКА КОМУНІКАЦІЇ МІЖ ЗАЦІКАВЛЕНИМИ СТОРОНАМИ

Основними формальними інструментами взаємодії між органами влади й інституціями громадянського суспільства є публічні консультації, участь у спільних органах і робочих групах,

запити на інформацію, звернення до обраних посадових осіб і органів державної влади, участь у громадських слуханнях, громадські огляди, конкурси соціальних проектів, партисипативне планування бюджету тощо. Такі інструменти, як запити на інформацію, звернення громадян, петиції або участь у громадських слуханнях, зобов'язують органи влади реагувати. Відповіді на запити на інформацію надають громадськості доступ до офіційних даних, дають їй змогу контролювати дії органів місцевого самоврядування та систематично впливати на ухвалення рішень, а не покладатися винятково на неформальний тиск. Систематичне використання таких інструментів, як петиції та запити на інформацію, сприяє формуванню культури участі.

Колективні петиції, запити на інформацію, усі інструменти участі — усе ще є ефективнішими інструментами впливу. Людей потрібно навчити, як ними користуватися, оскільки вони важливі для конструктивної взаємодії. Якщо є критичний коментар чи пропозиція, краще надіслати їх офіційно, а не просто висловлюватися в соціальних мережах.

— Оксана Майборода,
депутатка Рівненської міської ради, співзасновниця
громадської організації «Сад історій»

Коли громадська активізація викликана нагальною суспільною проблемою, соціальні мережі часто використовують для швидкої та ефективної комунікації. Створюють сторінки, канали чи чати для активного обговорення актуальних подій. Коли такі канали комунікації створюються самостійно, вони часто стають трамплінами для подальших ініціатив, формуючи спільноти мотивованих людей, готових долучитися.

(...) комунікації ніколи не буває достатньо. Це довготривалий процес. Потрібно змусити людей говорити. Увійти в їхню зону довіри. І, мабуть, найскладніше — це побудувати взаємну довіру. Я думаю, що довіра є основою участі — без неї нічого не вийде, результат буде просто формальним. Насправді завдання полягає не в тому, щоб запитати, що ви хочете знати, а в тому, чим із вами хочуть поділитися. Ви повинні будувати ці зв'язки, цю

покрокову співпрацю з громадою, щоб вона почала вірити, що справді може щось змінити.

— Олександр Столовий,
архітектор

Слабка культура діалогу із зацікавленими сторонами є перешкодою для розвитку міст в Україні. За його відсутності часто витрачають чимало часу й ресурсів, а також дискредитують тих, хто має протилежні погляди. Часом підприємства можуть втручатися в кампанії з дискредитації місцевої влади, якщо їхні вимоги вважаються невиконаними. Деякі посадовці органів місцевого самоврядування, опитані для цього дослідження, висловили розчарування мешканцями, які, на їхню думку, «не розуміють ефективності» своєї роботи, тоді як громадяни, своєю чергою, іноді демонізують органи місцевої влади, оскільки не враховують фактичні повноваження місцевої влади чи наявні ресурси.

Кількість масштабних містобудівних проектів в Україні залишається незначною, головним чином через складну нормативно-правову базу, яка не дає забудовникам можливості повноцінно діяти в межах правової системи. Органи місцевого самоврядування не здатні або недостатньо мотивовані створювати сприятливе середовище для ефективного функціонування бізнесу. Щоб розірвати це замкнене коло недовіри, потрібен діалог між місцевою владою, приватним сектором і організованим громадянським суспільством.

Активісти вносять у місцеве самоврядування свій досвід, знання місцевих проблем і цінності, які часто зосереджені на прозорості, справедливості та залученні громади. Однак їхній спосіб дії зміщується від неформального просування суспільних інтересів і громадського тиску до офіційної участі в межах законодавчо регульованих правил і процедур. Також важливо відзначити мінливість ролей зацікавлених сторін. Респондентка Тетяна Волошина зазначила, що багато працівників Інституту розвитку міст —

...колишні активісти — високомотивовані люди, готові робити все можливе та мислити поза межами традиційних підходів. Така інтеграція громадського сектора вже відбувається й у структурах міських рад. Ми хочемо бачити, як громадський сектор ще більше зміцнюється, щоб сформувати реальну

співпрацю між органами влади та громадою.

Як і очікувалося, респонденти, які брали участь у цьому дослідженні, повідомили, що інтенсивність участі громадськості залежить від сприйняття терміновості чи важливості питань.

«Інтенсивність участі громади часто безпосередньо залежить від сприйняття терміновості чи серйозності проблем (...) коли міські проблеми очевидні не відразу або не нагальні, мешканці можуть бачити мало стимулів для активної участі в їх розв'язанні. Неконфліктні процеси найчастіше демонструють нижчий рівень участі громадськості...»

– Тетяна Волошина,
заступниця директора зі стратегічного розвитку та інновацій Інституту розвитку міст Вінницької міської ради

УЧАСТЬ В УХВАЛЕННІ РІШЕНЬ: ХТО БЕРЕ УЧАСТЬ, КОГО ЗАЛУЧАТИ, А КОГО УНИКАТИ?

Найпоширенішою практикою в українських містах є залучення місцевих еліт і активних, свідомих мешканців, чий фактичний вплив на ухвалення рішень і містобудування, однак, залишається обмеженим. Інституції та комунікаційні платформи, які створюють або підтримують місцеві органи влади, часто функціонують як клапани для зниження тиску народного невдоволення. Іноді публічні консультації можуть підірвати довіру до самої участі громадськості, а використання цифрових інструментів участі іноді є демонстративним або відсутнім.

Напруженість між швидкістю ухвалення рішень і змістовністю консультацій є добре відомим компромісом у плануванні міст і державній політиці загалом в Україні й інших країнах. Респонденти від громадських організацій зазначають, що формальні, інституціоналізовані способи взаємодії між владою, бізнесом і громадськими

організаціями іноді замінюються неформальними домовленостями та ситуативними комунікаціями, які не ставлять під сумнів звичний уклад, обґрунтовуючи це тим, що швидке й ефективне ухвалення рішень необхідне в інтересах міського розвитку. Це може відбуватися за рахунок законного, інклюзивного процесу участі, який іноді подається як повільний і бюрократичний.

Експерти вказують на розвиток культури діалогу між зацікавленими сторонами як на шлях розвитку. Зацікавлені сторони, незалежно від того, чи представляють вони організовані бізнес-структури, громадські організації, професійні асоціації чи органи місцевої влади, повинні публічно представляти свої інтереси та позиції. Цей діалог має бути прозорим і мати підтримку з боку медіа.

Оскільки я працюю в громадській організації, вважаю, що громадськість має бути залучена до всього, що відбувається. Важливо, щоб ця участь була конструктивною. Однак відповідальність також лежить і на громадськості, оскільки вона за власним бажанням може негативно вплинути на процес ухвалення рішень. Наприклад, можна паралізувати орган місцевого самоврядування, надсилаючи надмірну кількість запитів на інформацію, на які органи влади юридично зобов'язані відповідати, тим самим заважаючи їм виконувати інші обов'язки.

– Ольга Лящук,
координаторка проєктів громадської організації «Екоклуб», спеціалістка з адаптації громад до зміни клімату

Опитані експерти зазначили, що може бути недоречно запитувати інформацію щодо географічно широкої території для проєктів, вплив яких обмежений певним місцем. І навпаки, залучення до географічно визначених заходів або стратегій має надавати пріоритет місцевим мешканцям.

Міська інформаційна екосистема

ПОТІК ІНФОРМАЦІЇ В МІСТАХ І ПРО МІСТА

Друковані та спеціалізовані медіа недостатньо розвинені на місцевому рівні в більшості українських міст. Інформація про міське життя зазвичай доступна на офіційних вебсайтах територіальних громад або на платформах обміну повідомленнями, які висвітлюють події в місті. Офіційні сторінки у Facebook слугують переважно для офіційного спілкування, тоді як Telegram використовується для неформальних повідомлень. Цей вузький спектр каналів обмежує доступ до інформації для певних верств населення. Наприклад, станом на 2023 рік 18% українців не користуються Інтернетом (Група Світового банку, переглянуто у 2026 р.).

На національному рівні різні аспекти міського життя регулярно висвітлюють основні загальнонаціональні медіа, переважно у форматі новин. Деякі національні платформи зарекомендували себе як надійні джерела аналітичного й інформаційного контенту для міської аудиторії та експертів, які шукають відомості про тенденції та аналітику розвитку міст.

КАНАЛИ, ЩО ІНФОРМУЮТЬ ГРОМАДСЬКІСТЬ ПРО ПРОБЛЕМИ МІСТА

Під час інтерв'ю майже всі зацікавлені сторони визначили два однакові канали інформування громадськості: офіційні вебсайти міста й облікові записи органів місцевої влади в соціальних мережах. У деяких громадах є більший акцент на місцевому телебаченні, наприклад, деякі респонденти згадали місто Лозова, де місцеве телебачення відіграє основну роль у поширенні інформації, пов'язаної з містом. Ці канали використовуються для інформування громадськості про ініціативи та проектні заходи щодо розвитку громад, особливо ті, що спрямовані на залучення мешканців міст.

Представники громадських організацій, з якими було проведено інтерв'ю, також наголосили, що значна частина інформації про міську політику надходить із матеріалів сесій міської ради, засідань депутатських комітетів і брифінгів виконавчих комітетів. Тому вони наголошують на важливості забезпечення прозорості, зокрема доступу до

прямих трансляцій у публічному доступі. Однак перехід громадських слухань винятково в онлайн-формат (через війну) може призвести до ризику охоплення меншої кількості людей, чи то через втому від онлайн-ресурсів, чи то через відсутність цифрового доступу.

Інформаційні канали про проблеми міст в Україні різняться за форматом, охопленням і достовірністю. Їх можна класифікувати на чотири основні типи: офіційні канали, незалежні медіа, громадські ініціативи та неформальні цифрові платформи.

- Офіційні канали органів місцевої влади, включно з вебсайтами міських рад (новини, проекти рішень, засідання міських рад, засідання депутатських комісій, інтерактивні карти), офіційні облікові записи та канали в соціальних мережах (Facebook, Telegram, YouTube), вебсайти комунальних підприємств, місцеві платформи електронних петицій, інструменти для проведення консультацій, опитування та різні цифрові портали (наприклад, проект «Відкрите місто» або система «Прозорий бюджет»). Ці канали мають перевагу через свій офіційний статус, але й мають недолік у сприйнятті як формальності, затримці поширення інформації та дещо обмеженому охопленні, оскільки не всі мешканці міст зацікавлені в доступі до новин через такі платформи.
- Незалежні місцеві медіа охоплюють різноманітні онлайн-видання, офіси журналістських розслідувань і аналітичні платформи, що висвітлюють питання, пов'язані з містобудуванням, транспортом і плануванням бюджету. Їх перевага — глибокий і критичний аналіз, але вони часто мають обмежене охоплення та залежать від грантів.
- Громадські ініціативи й урбаністичні платформи охоплюють різні аналітичні центри (наприклад, Cedos,³³ ReСтарт³⁴), які підтримують розроблення політики щодо забезпечення житлом, мобільності, просторового планування та відновлення, а також навчають місцевих фахівців певних знань і навичок, міські медіа (наприклад, «Хмарочос»³⁵), онлайн-портали (наприклад, ГУРТ³⁶), що поширюють різноманітну інформацію про міське життя та різні конкурси, гранти й події, а також

33 <https://cedos.org.ua>

34 <https://www.restartfuture.org>

35 <https://hmarochos.kiev.ua>

36 <https://gurt.org.ua>

платформи участі (наприклад, спільноти у Facebook, форуми в Zoom і семінари). Національна платформа децентралізації³⁷ також відіграє інформаційну роль, забезпечуючи експертний аналіз, оновлення законодавства, а також обговорення рішень громади й інструментів участі. Ці ініціативи сприяють створенню багаторівневого середовища участі. Вони мають перевагу завдяки своїй відкритій і доступній формі, хоча різноманітність суспільних інтересів, різні рівні цифрової грамотності й обмежений час для доступу створюють певні труднощі.

- Цифрові та неформальні канали охоплюють різні додатки для обміну повідомленнями (наприклад, Viber і чати сусідських/житлових кооперативів у Telegram), групи Facebook для окремих міст, сторінки TikTok та Instagram про міське середовище. Ці канали мають перевагу у швидкості й орієнтації на широкі маси, але мають і недоліки, пов'язані з хаотичним потоком, нестримною дезінформацією та емоційною поляризацією.

Респонденти наголосили, що вирішальну роль в ефективному поширенні інформації відіграє особиста залученість (зацікавленість) місцевих посадовців:

«...Я налагодив особисте спілкування через месенджери, особливо Facebook. Люди зв'язуються зі мною навіть о 3 годині ночі».

Василь Старовойт,
голова Саксаганської районної ради в Кривому Розі

ПРАВО НА ПРАВДИВУ ІНФОРМАЦІЮ ТА ДОСТУП ДО ПУБЛІЧНОЇ ІНФОРМАЦІЇ У ФОРМІ ВІДКРИТИХ ДАНИХ

В Україні право на правдиву інформацію та доступ до публічної інформації у формі відкритих даних є одним з основних елементів демократичного врядування, прозорості й участі громадян у ухваленні рішень. Це право закріплене в Конституції України та детальніше розкрито в низці законів, зокрема в Законах України «Про інформацію» (1992 р.), «Про доступ до публічної інформації» (2011 р.), «Про доступ до публічної інформації у формі відкритих даних» (як

частина Закону України «Про доступ до публічної інформації»). Згідно з нормами цих законів:

- будь-яка фізична або юридична особа, незалежно від громадянства, віку чи мети запиту, має право на доступ до інформації,
- подання запиту на інформацію не потребує обґрунтування,
- інформація надається безкоштовно, крім випадків, що стосуються значних обсягів копіювання документів.

Згідно з нормами чинного законодавства України, публічна інформація у формі відкритих даних на рівні міста має охоплювати: а) бюджети, тендери, державні активи й структуру управління, б) містобудівну документацію (наприклад, плани зонування, детальні плани територій), с) дані про інфраструктуру та послуги (наприклад, дорожні роботи, транспортні маршрути), d) дані про навколишнє середовище, місцеву статистику та профілі громад.

Згідно з рейтингом прозорості 100 найбільших міст України, складеним організацією Transparency International Ukraine за 2017–2022 роки на основі показників, рівень прозорості в середньому за цей період суттєво зріс (Transparency International Ukraine, 2024). Міста, які вважалися відносно прозорими до запровадження воєнного стану у 2022 році, продовжували активніше публікувати інформацію й у 2022 році. Однак доступ до публічної інформації у формі відкритих даних було суттєво обмежено на період воєнного стану. У дослідженні під назвою «Відкриті дані міст в умовах війни» (Transparency International Ukraine, 2023) було проаналізовано дані щодо 18 обласних центрів станом на грудень 2022 року, щоб визначити, яку частку обов'язкових наборів даних стосовно керівників органів місцевого самоврядування було фактично опубліковано. Серед досліджуваних міст сукупно було опубліковано лише 258 (25,1%) з 1028 обов'язкових наборів даних. Найчастіше опубліковані дані охоплювали інформацію про депутатів місцевих рад, включно з їхніми контактними даними та годинами роботи (15 міст), електронні петиції з відомостями про підписантів і результатами (12 міст), а також записи поіменного голосування на пленарних засіданнях місцевих рад (12 міст).

Висока якість участі громадськості в процесі ухвалення рішень щодо міст вимагає доступу до

37 <https://decentralization.ua>

інформації на ранніх етапах цього процесу. Це було підтверджено в інтерв'ю як представниками громадських організацій, так і посадовцями органів місцевого самоврядування, які мають досвід у процесах залучення громадськості до участі. Вимогу щодо відкритого доступу до документів містобудування, включно з проєктами планів і місцевими будівельними нормами, було спочатку викладено в Законі «Про планування і забудову територій» (2000 р.), який зараз втратив чинність. Коли це сталося, було ухвалено Постанову Кабінету Міністрів «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо проєктів

містобудівної документації на місцевому рівні» (2011 р.), у якій передбачено, що інформація про громадські слухання публікується одночасно з проєктом плану на місцевому рівні (як частина того ж інформаційного повідомлення), а додаткове повідомлення має з'явитися на офіційному вебсайті замовника документа щонайменше за п'ять робочих днів до дати запланованих слухань. У 2024 році було ухвалено Закон України «Про публічні консультації», що стало важливим кроком із погляду сприяння культурі змістовного діалогу зацікавлених сторін на місцевому рівні.

Формування спільного бачення міста й роль медіа

Повномасштабне російське вторгнення з 2022 року стало поворотним моментом. В Україні колективне розуміння міста еволюціювало від радянського, індустріального уявлення про місто як функцію до більш антропоцентричного погляду: місто як дім, місто як громада та місто як можливість. На початку пострадянських років міста часто розглядали переважно як місця виживання. З 2010-х років, особливо після Революції гідності 2013–2014 років, акцент змістився на об'єднання, участь, місцеву ідентичність і самоврядування.

Формування спільного бачення міста в Україні, як і будь-де, відбувається під впливом місцевих медіа, які виступають посередниками між громадянами, органами влади й експертними спільнотами. Як було згадано раніше, перелік місцевих медіа охоплює і традиційні медіа (наприклад, телеканали, газети, вебсайти й сторінки органів місцевої влади в мережі Facebook, дайджести громадських організацій), і відносно нові соціальні медіа (наприклад, канали в Telegram, Instagram, TikTok).

Місцеві медіа відіграють важливу роль у формуванні цього спільного бачення. Вони виступають посередниками між мешканцями, органами влади й експертами через традиційні канали (телебачення, газети, міські вебсайти, дошки оголошень громади) і соціальні мережі (Telegram, Instagram, TikTok). Через ці канали люди дізнаються про міські проблеми, ініціативи й можливості участі. Медіа можуть зміцнювати місцеву ідентичність і пропагувати цінності відкритості та діалогу.

Респонденти цього дослідження зазначили, що важливість місцевих медіа зросла на тлі децентралізації та війни. Окрім інформування, медіа допомагають мобілізувати громади й створити символічний міський простір для колективного змістотворення. Водночас медійний контекст може звузити розуміння. Дослідження висвітлення подій щодо ВПО в Дніпрі з 2016 по 2020 рік показало, що медіа схильні зображувати їх як вразливих і пасивних, зосереджуючись на питаннях забезпечення житлом, працевлаштування та державної допомоги, рідко підсилюючи голоси самих ВПО. Домінували наративи про благодійність, що, можливо, відображають вплив політичних еліт (Мезенцев, Кузнецова, 2022).

Ширші проблеми в комунікації й надалі існують. Представники органів влади часто пояснюють

рішення занадто формально або занадто пізно, що підживлює рівень недовіри. Деякі медіа можуть надавати неповні або однобокі звіти, що ускладнює змістовну участь. Сенсаційні або клікбейтові репортажі про проблеми міст, пов'язані з такими темами, як будівництво, транспорт чи громадський простір, можуть посилювати конфлікт, підривати довіру і до посадовців, і до активістів, а також витісняти обговорення рішень.

Ще однією проблемою є відсутність контексту. Складні процеси, такі як зонування чи інвестиції, спрощуються, іноді ризикуючи створити враження про змову. Покладання на вузьке коло «зручних» експертів ще більше спотворює розуміння для громадськості й ускладнює змістовну участь мешканців.

Наголошуючи на важливості відповідального поширення інформації для залучення зацікавлених сторін до формування бачення міста, один із респондентів зазначив:

«Наявність інформації запобігає конфліктам. Що краще охоплена сфера планування, системи ухвалення рішень, участь і дії ключових зацікавлених сторін, то менше місця для непорозуміння і конфронтації. (...) Необхідно створити умови для еволюції з політики участі в протестах до участі в ухваленні рішень».

– Олена Денисенко,
експертка та дослідниця, доцентка Київського
національного університету імені Тараса Шевченка

Як зазначали респонденти, дебати часто переносяться до груп у мережі Facebook, месенджерів або неформальних мереж, а не до інклюзивних інституційних платформ. Замість підтримки спільного планування динаміка медіа може загострювати конфлікт, підривати довіру та послаблювати легітимність рішень.

Тому відповідальна журналістика має вирішальне значення: репортажі, які пояснюють, надають дані, містять різноманітні погляди й культивують дискусію, а не скандал. Прозора комунікація, незалежні ЗМІ та стабільні онлайн- і офлайн-канали для діалогу є важливою основою відповідального міського управління та сталого залучення зацікавлених сторін.

ЕЛЕКТРОННЕ ВРЯДУВАННЯ Й ЕЛЕКТРОННА УЧАСТЬ В УКРАЇНСЬКИХ МІСТАХ

Електронне врядування активно розвивається в українських містах з 2010-х років, ставши особливо актуальним після реформи децентралізації, а також після повномасштабного вторгнення в лютому 2022 року. Воно охоплює інструменти електронної демократії (петиції, партисипативне планування бюджету, онлайн-консультації), електронні послуги (реєстрація бізнесу, документообіг) і відкриті дані (міські геопортали). Вінниця, Дрогобич, Львів, Київ та інші великі міста стали лідерами у впровадженні концепції «розумного міста» (наприклад, Центр Разумкова, 2021). Було створено спеціалізовані платформи для участі громадян: e-dem.ua,³⁸ включно з порталами «Відкрите місто»³⁹ та «Розумне місто». Електронне врядування сприяє прозорості, підзвітності та покращує залучення мешканців міст до міського управління. Однак залишаються проблеми, до яких належать «цифрова нерівність», фрагментація послуг і формальна участь. У майбутньому електронне врядування може стати основою нової культури участі, якщо технології поєднуютимуться з інклюзивністю, відкритістю даних і справжнім впливом громадян на ухвалення рішень.

Практика цифрової участі набула широкого поширення в Україні. З одного боку, вони

розширюють можливості для залучення більшої кількості учасників, зокрема груп населення, які надають перевагу спілкуванню за допомогою цифрових інструментів. З іншого боку, вони не є інклюзивними для тих верств населення, які не використовують цифрові канали комунікації.

Цифрові інструменти швидко розвиваються та вдосконалюються; найближчим часом очікується, що чатботи, ГІС-інструменти, безпечні блокчейн-платформи для участі та широке використання можливостей штучного інтелекту стануть ще більш поширеними.

Виклики об'єднують спільноту. Потрібен час, щоб голос народу не тільки був почутий, а й сформувався. Є потреба в позитивній практиці. Процеси залучення все більше (...) оцифровуються. Очікується, що децентралізовані платформи використовуватимуться все більше, оскільки блокчейн допомагає уникнути маніпуляцій під час голосування та використання інших сучасних цифрових інструментів.

– Наталія Проватар,
урбаністка, доцентка Київського національного
університету імені Тараса Шевченка

Мурал, відкритий УВКБ ООН у Києві у 2019 році для привернення уваги до питань громадянства в Україні © UN-Habitat Ukraine, 2025

38 <https://e-dem.ua>

39 <https://opencity.e-dem.ua>

Заключні положення

Громадянська відповідальність у містах — це процес, завдяки якому місто стає не просто місцем для життя, а простором відповідальності, солідарності, гідності та творчості. Його значення постійно переосмислюється у відповідь на такі виклики, як війна, міграція, кризи довіри та міські трансформації.

В Україні громадянська відповідальність формується як поєднання прав, обов'язків і практики, що стимулюють участь мешканців у житті міст. З 2014 року, особливо в контексті децентралізації та війни, зросла роль місцевих ініціатив, самоорганізації та партисипативного планування. Мешканці дедалі більше впливають на міську політику за допомогою таких механізмів, як електронна демократія, партисипативні бюджети, петиції та громадські слухання. Однак доступ до цих процесів залишається нерівним; активні, залучені громади співіснують з пасивними або відстороненими спільнотами.

Міська громада формується не лише спільним проживанням, а й насамперед відчуттям приналежності, взаємною відповідальністю та здатністю діяти спільно. Таким чином, міська громада — це не просто сума мешканців, а мережа довіри, взаємодії та спільного бачення міста.

Із зазначеного вище первинного та вторинного аналізу даних впливає кілька питань, що стосуються готовності до міського відновлення та планування.

- Громадянська відповідальність у містах є основним соціально-просторовим потенціалом міського відновлення. Під час кризового та посткризового відновлення, відбудови легітимності, довіри та щоденного доступу до прав/послуг, це, можливо, є таким самим важливим, як і фізична відбудова. Громадянська відповідальність у містах надає можливість, хоч і складну за своєю природою, оцінити, чи є відновлення інклюзивним, підзвітним і стійким.
- Обнадіює те, що громадянська відповідальність у містах України, схоже, перейшла від пасивності до активності, хоча й нерівномірно. Радянська спадщина патерналізму, недовіри й експертного планування все ще може формувати очікування, проте траєкторія після 2004 року й особливо після 2014 року демонструє чітке розширення рівня громадянської самоорганізації, місцевої ідентичності та участі, навіть якщо ці параметри суттєво відрізняються в різних містах.
- Правові та процедурні реформи дали змогу створити те, що можна назвати структурами

дозволів для участі, хоча рівень впливу, звісно, визначатиме практика. Національні нормативні акти й місцеві інструменти (слухання, доступ до інформації, електронні петиції, партисипативне планування бюджету, комплексні плани) можуть мати вплив лише в поєднанні з політичною волею, раннім розкриттям інформації та терпляче адміністрованими механізмами, закріпленими через місцеві структури управління, які перетворюють думки на рішення. Універсальна напруга між швидкістю ухвалення рішень у містах і бюрократією в питаннях участі контрастує в Україні через активний конфлікт, за якого вживати заходів часто потрібно терміново.

- Респонденти припустили, що неформальні мережі часто допомагають там, де формальні інституції відстають, причому деякі зацікавлені сторони віддають перевагу наявності обох варіантів. Протягом 2000–2020-х років участь українських міст часто стає ефективною завдяки низовим рухам, волонтерству та цифровій самоорганізації, особливо під час потрясінь, тоді як формальні консультації зазвичай відбувалися на пізніх стадіях або навіть часом були демонстративні за своєю суттю.
- Війна посилила тиск на інклюзію та переосмислила поняття членства в містах. Масштаби внутрішнього переміщення від початку російської агресії 2022 року, безумовно, випробували здатність міст ставитися до мешканців як до громадян міст із правами, незалежно від статусу/реєстрації. Там, де є можливість залучати ВПО як «нових мешканців» (а не просто тимчасових бенефіціарів), планування відновлення може стати більш соціально згуртованим і спрямованим на перспективу.
- Пострадянська децентралізація поступово зміцнила територіальні громади й розширила арену для демократії на рівні міст. Реформи 2015–2020 років підвищили рівень відповідальності на місцях і кількість ресурсів, допомагаючи деяким містам перейти від реактивної участі в протестах до більш проактивної співтворчості. Зберігаються проблеми з довірою та розрив у потенціалі.
- Управління зацікавленими сторонами залишається вузьким місцем: довіра, швидкість та інклюзія перебувають у напрузі. Харизматичні лідерські та бізнес-домінантні моделі все ще формують значну частку міст, тоді як модель «активного громадянського впливу» менш поширена. Щоб розірвати цикл недовіри, потрібен прозорий відбір зацікавлених

сторін, чіткі правила взаємодії та надійні інституції, які розділяють відповідальність.

- Інформаційні екосистеми впливають на якість участі. Місцеві медіа та цифрові канали зараз є центральними посередниками у формуванні спільного бачення міста, мобілізації дій та сприянні створенню сенсу. Але упередженість формулювання, сенсаційність, пізня або надмірно офіційна комунікація та надання обмеженого контексту можуть підривати довіру й зменшувати рівень участі. Цифрові інструменти розширюють охоплення, але можуть поглибити відсторонення, якщо вони не супроводжуються офлайн-варіантами. Електронна участь (петиції, консультації) може підвищити рівень прозорості та залученості, проте «цифрова нерівність», фрагментація та формальний підхід створюють ризик появи нерівності. Це може бути особливо актуально під час дії обмежень щодо відкритих даних у воєнний час.
- Огляд документації та відповіді респондентів загалом показали, що напрямок руху зрозумілий: від «оборонної» до «розвивальної» громадянської відповідальності. Запропоноване вище поняття «пружини громадянської активності» відображає цей перехід від реагування на загрози до проактивного містобудування. Перспективу інституціоналізації цієї енергії в рутинні цикли планування, що не обмежуються реагуванням на кризи, варто розглянути під час розробки концептуальних і функціональних підходів до відновлення міст.
- Найновіші наслідки для планування відновлення міст, охоплюють пріоритетність раннього розкриття інформації, спільне планування участі, узгодження інклюзивних визначень того, хто вважається мешканцем у контексті тривалого переміщення, нарощування потенціалу та підвищення обізнаності щодо залучення зацікавлених сторін як для державних службовців, так і для громадських діячів та пошук креативних способів заохочення конструктивного середовища медіа, яке сприяє існуванню довіри та інформованого громадського діалогу.
- Потреби в подальших дослідженнях: результати цієї доповіді вказують на кілька пріоритетних сфер, де потрібні подальші дослідження для підтримки науково обґрунтованого, інклюзивного та масштабованого відновлення міст в Україні.
 - По-перше, потрібні детальніші дані на рівні міста та району про практику громадянської відповідальності в містах, особливо щодо

нерівності в доступі до послуг, можливостей участі та інформації. Хоча в цьому документі визначено нерівномірні моделі залучення й інклюзії, необхідні подальші кількісні та довгострокові дослідження для систематичного відображення цих відмінностей між містами та групами населення, зокрема ВПО, ветеранами й іншими вразливими спільнотами.

- По-друге, необхідні додаткові дослідження ефективності механізмів участі щодо їх впливу на фактичні результати ухвалення рішень. Хоча такі інструменти, як партисипативне бюджетування, публічні консультації та цифрові платформи залучення, стають дедалі більш поширеними, їх реальний вплив на політику та планування залишається нерівномірним і недооціненим. Порівняльні дослідження в українських містах можуть допомогти визначити, які моделі участі призводять до змістовного впливу, а не лише до символічного залучення.
- По-третє, екосистема міської інформації, що розвивається, потребує глибшого дослідження, особливо щодо питань доступності, надійності та використання інформації різними демографічними групами. Враховуючи залежність від цифрових платформ і обмеження, спричинені війною, доцільні подальші дослідження «цифрової нерівності», ризиків дезінформації та ролі неформальних каналів комунікації у формуванні міського управління та громадянської активності.
- По-четверте, необхідно дослідити довгострокову інституціоналізацію громадянської активності та волонтерських мереж, особливо тих, що виникли під час кризових періодів. Хоча ці мережі, можливо, продемонстрували високий рівень адаптивності й ефективності, їх стійкість, інтеграція в офіційні структури управління та потенційна роль у плануванні післявоєнного відновлення залишаються недостатньо вивченими.
- Насамкінець, подальші дослідження мають вивчити взаємодію між реформами децентралізації та результатами розвитку громадянської відповідальності, зокрема те, як варіації в можливостях місцевого управління, моделях лідерства й динаміці зацікавлених сторін впливають на участь, довіру та підзвітність. Зокрема, оцінюють, як різні моделі управління впливають на інклюзивність і ефективність процесів відновлення в різних міських контекстах.

Список використаних джерел

- Альянс українських університетів (2025). Альянс українських університетів провів два тематичних воркшопи. 21 березня. URL: <https://auu.org.ua> (дата звернення: 28.03.2026).
- АУУ (2025) Альянс українських університетів провів два тематичних воркшопи. Стаття новин вебсторінки. <https://auu.com.ua/activities/alyans-ukrayinskyh-universytetiv-proviv-dva-tematychnykh-vorkshopy/> (дата звернення: 14.02.2026).
- Барсукова О. Більшість українців волонтерять під час війни, 18% — не планують, 2023. Опитування. Українська правда. <https://life.pravda.com.ua/society/2023/02/24/253036>
- Будуємо Україну Разом. Вебсайт. (2024). <https://www.bur.org.ua/>
- Верховна Рада України. Закон України № 3236-VI від 19.04.2011 р. «Про волонтерську діяльність». Доступно за посиланням: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>
- Верховна Рада України. Закон України від 22.03.2012 р. № 4572-VI «Про громадські об'єднання» (набрав чинності 1 січня 2013 р.). База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/4572-17>
- Верховна Рада України. Закон України від 20 червня 2024 року № 3841-IX «Про публічні консультації». База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/3841-20>
- Головко О.В. Волонтерство в Україні: історико-правовий аспект. // Право і Безпека, 2023. № 89(2), с. 9–18. https://www.researchgate.net/publication/372999442_Volunteering_in_Ukraine_historical_and_legal_aspects
- Горелов Д. М., Корнієвський О. А. Волонтерський рух: світовий досвід та українські громадянські практики: аналітична доповідь. Київ: НІСД, 2015. 36 с.
- Децентралізація (б.д.). Вебсайт. <https://decentralization.ua/> (дата звернення: 14.02.2026).
- КМІС Довіра до соціальних інституцій та груп. Пресреліз. 15 січня 2015 року. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=579>
- КМІС Довіра українців до соціальних інституцій. Пресреліз. 18 квітня 2012 року. <https://kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=81>
- Литвинчук М. Ю., Денисенко О. О., Мельничук А. Л. Інструменти планування на місцевому рівні: довгостроковий аналіз перетворень в Україні. // Український географічний журнал, № 3, с. 45– 54.
- Мальчикова Д. Практики партисипативного бюджетування і міський активізм у реновації міського простору: кейс м. Херсон. Економічна та соціальна географія, 2021. № 85, с. 38–48. <https://doi.org/10.17721/2413-7154/2021.85.38-48>
- Мезенцев К., Гнатюк, О. Вступ. Парадигми міського планування: зміни чи сталість? // Економічна та соціальна географія. 2021, с. 6–10. 10.17721/2413-7154/2021.85.6-10. https://www.researchgate.net/publication/351999227_INTRODUCTION_URBAN_PLANNING_PARADIGMS_SHIFT_OR_PERSISTENCE
- Мезенцев, К.В, Провотор, Н.І., Пальчук, М.В. Публічні простори через призму партисипативного міського планування — приклад Києва. Український географічний журнал, 2020. № 2(110). С. 30–37. <https://doi.org/10.15407/ugz2020.02.030>
- Мельничук А, Ганіченко К. П'ять років формування об'єднаних територіальних громад в Україні: ефективність та ефекти адміністративного завершення етапу реформи на прикладі Київської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки. Випуск 12. 2020. С. 17–24.
- Мельничук А., Ганіченко К. П'ять років формування об'єднаних територіальних громад в Україні: ефективність та ефекти адміністративного завершення етапу реформи на прикладі Київської області. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія Географічні науки. Вип. 12 (2020). С. 17–24. <https://doi.org/10.32999/ksu2413-7391/2020-12-2>
- Мельничук А., Денисенко О., Остапенко П. Нові інструменти для нового міського простору? Аналіз інструментів планування, участі та їх дієвості у (пост)транзитній перспективі. Економічна та соціальна географія, 2021. 85, с. 11–22.
- Опендатабот (б.д). Опендатабот: платформа пошуку бізнес-даних та публічних даних. <https://opendatobot.ua> (Дата звернення: 14.02.2026).
- Оцінка ситуації в країні, довіра до соціальних інститутів, політиків, посадовців та громадських діячів, ставлення до виборів під час війни, віра в перемогу (лютий — березень 2025 р.). Центр Разумкова. <https://razumkov.org.ua/napriamky/sotsiologichni-doslidzhennia/otsinka-sytuatsii-v-kraini-dovira-do-sotsialnykh-instytutiv-politykiv-posadovtsiv-ta-gromadskykh-diiachiv-stavlennia-do-vyboriv-pid-chas-viiny-vira-v-peremogu-liutyiberezen-2025r>
- Пасюта Д., Людвікова Д., Трефферс Ф., Корнієнко Г., Ван Епп Т. та Ц. Чжан. Довідник із залучення громадськості до процесів містобудування в Україні. Ro3kvit: урбаністична коаліція для України та Ініціативна група з відбудови України (URAG). DOM Publishers. 2023. <https://doi.org/10.36196/0726.2023>
- Постанова Кабінету Міністрів України від 25.05.2011 р. № 555 «Про затвердження Порядку проведення громадських слухань щодо врахування громадських інтересів під час розроблення проєктів містобудівної документації на місцевому рівні». База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/555-2011-%D0%BF>

Постанова Кабінету Міністрів України від 3.11.2010 р. №996 «Про забезпечення участі громадськості у формуванні та реалізації державної політики». База даних «Законодавство України». <https://zakon.rada.gov.ua/go/996-2010-%D0%BF>

Провотар Н., Огійчук Н. Міський активізм і тактичний урбанізм: кейс Житомира в контексті інтегрованого розвитку міста. Економічна та соціальна географія. 2024. Вип. 92. С. 14–25. DOI: <https://share.google/GZzllWwHyAHpItYCj>

Райчук Л. «Спочатку люди передавали ковбойські чоботи і літні сукні»: як змінилась українська благодійність під час війни. 2022 р. <https://mc.today/uk/blogs/spochatku-lyudi-peredavali-kovbojski-choboti-i-litni-sukni-yak-zminilas-ukrayinska-blagodijnist-pid-chas-vijni/>

УВКПЛ. Чотири роки з початку повномасштабного вторгнення в Україну: ключові факти та висновки. Лютий 2026 р. https://ukraine.ohchr.org/sites/default/files/2026-02/2026-02-16%20HRMMU_Four%20Years%20On_fact%20sheet%20UKR_2.pdf

Указ Президента України № 212/2012 від 24 березня 2012 р. «Про Стратегію державної політики сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні та першочергові заходи щодо її реалізації». <https://www.president.gov.ua/documents/2122012-14200>

УКРГЕОПОЛ Українські міста на лінії геополітичного розлому. Вебсторінка. <https://geokyiv.org/ukrgeopol> (дата звернення: 14.02.2026).

Фонд «Демократичні ініціативи» Українці залучені до громадської діяльності, але уникають активної участі. Опитування (2020). <https://dif.org.ua/article/ukraintsi-zalucheni-do-gromadskoi-diyalnosti-ale-unikayut-aktivnoi-uchasti>

Фонд Східна Європа та Український інститут. Історія українського громадянського суспільства (2024) [Безкоштовний онлайн-курс]. Доступний на платформах Зрозуміло! та Coursera.

Фундація родини Загорій та Український центр дослідження громадської думки. Благодійність очима українців 2021. Київ, 2021. Фундація родини Загорій. Доступно за посиланням: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/01/blagodijnist-ochyma-ukrayincziv-u-2021-1.pdf>

Фундація родини Загорій та Український центр дослідження громадської думки «Соціоінформ» Благодійність очима українців 2021. Київ, 2021. Фундація родини Загорій. Доступно за посиланням: <https://zagoriy.foundation/wp-content/uploads/2022/01/blagodijnist-ochyma-ukrayincziv-u-2021-1.pdf>

Центр громадянських свобод та Фонд Східна Європа (2024) Безплатний онлайн-курс «Історія українського громадянського суспільства». Освітня онлайн-платформа Зрозуміло! у партнерстві з Українським Інститутом, фінансується Європейським Союзом. <https://courses.zrozumilo.in.ua/courses/course-v1%3Aaef%2BEEF-044%2BJan2024/about>

Шеренговський Д., Мезенцев К., Шуварська К., ред. Порадник: як співпрацювати університетам і громадам. Львів, 2024. 43 с. https://auu.com.ua/wp-content/uploads/2024/03/poradnyk_web.pdf

Smart-інфраструктура у сталому розвитку міст: світовий досвід та перспективи України. Аналітична доповідь. Центр Разумкова. Видавництво «Заповіт», 2021. <https://razumkov.org.ua/uploads/other/2021-SMART-%D0%A1YTl-SITE.pdf>

Anisimov, O., Smirnova, M., & Dulko, I. (2024). *Establishment of a New Planning System in Ukraine: Institutional Change between Europeanization and Post-Socialist Path Dependence*. *Planning Theory & Practice*, 25(4), pp. 482–501. <https://doi.org/10.1080/14649357.2024.2414973>

Arnstein, R. (1969). *A Ladder of Citizen Participation*. *Journal of the American Planning Association*, 35(4), pp. 216–224.

Bitušiková, A. (2015). *Urban Activism in Central and Eastern Europe: A Theoretical Framework*. *Slovenský národopis (Slovak Ethnology)*, 63(4), pp.326–338. https://www.sav.sk/journals/uploads/011112453.%20A_Bitusikova_Urban%20Activism%20in%20Central%20and%20Eastern%20Europe.pdf

Blokland, T., Hentschel, Ch., Holm, A., Lebuhn, H., & Margalit, T. (2015). *Urban Citizenship and Right to the City: The Fragmentation of Claims*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(4). <https://doi.org/10.1111/1468-2427.12259>

Buchowski, M. (1996). *The shifting meanings of civil and civil society in Poland. The shifting meanings of civil and civil society in Poland*. In: C. Hann, C., E. Dunn (Eds.), *Civil Society. Challenging Western Models* (pp. 79–96). London-New York: Routledge.

Garcia Ferrari, M. S., Mezentssev, K., Provotar, N., Iliadi, M., & Kartalou, N.-S. (2024). *Displaced public spaces in Ukrainian cities: Increasing diversity and inclusion in urban reconstruction through temporary occupation*. *ZARCH*, 22, pp. 76–89. https://doi.org/10.26754/ojs_zarch/zarch.2024229877

Marody, M. (2004). *Post-Civil Society? Polish Sociological Review*, Vol.148/4, pp. 403–411. <http://www.jstor.org/stable/412749011>

Matsuzato, K. (2018). *The Donbas War and politics in cities on the front: Mariupol and Kramatorsk*. *Nationalities Papers*. 2018;46(6):1008–1027.

- Mezentsev, K., & Kuznetsova, E. (2022). *What Shapes the Narratives on Internally Displaced People in Dnipro Media?* In: T. Kuzio, S.I. Zhuk, & P. D'Anieri (E, eds), *Ukraine's Outpost: Dnipropetrovsk and the Russian-Ukrainian War*. Bristol: E-International Relations. <https://www.e-ir.info/2022/02/02/what-shapes-the-narratives-on-internally-displaced-people-in-dnipro-media/>
- Mezentsev, K., Neugebauer, C., & Mezentseva, N. (2017). *Civil Society*. In: Brade, I., Neugebauer, C.S. (eds.). *Urban Eurasia. Cities in Transformation*. Berlin: DOM publishers, pp. 275–282. <https://publications.rwth-aachen.de/record/691120>
- Mezentsev, K., Provotar, N., & Gnatiuk, O. (2024). *Courtyards, parks and squares of power in Ukrainian cities: Planning and reality of everyday life under socialism*. Pp. 153–175. In: J. Mariotti, K. Leetmaa (Eds.) *Urban Planning During Socialism: Views from the Periphery*. London: Routledge., <https://doi.org/10.4324/9781003327592-13>
- Mikheieva, O. and I. Kuznetsova. (2023). Internally displaced and immobile people in Ukraine between 2014 and 2022: Older age and disabilities as factors of vulnerability. *Migration Research Series*, N° 77. International Organization for Migration (IOM), Geneva. <https://publications.iom.int/system/files/pdf/pub2023-031-r-mrs77-internally-displaced.pdf>
- Purcell, M. (2008). *Recapturing democracy: Neoliberalization and the struggle for alternative urban futures*. Routledge, 224 p. DOI: [10.4324/9780203932940](https://doi.org/10.4324/9780203932940)
- Shamai, S. (1991). *Sense of place: an empirical measurement*. *Geoforum*, 22(3), pp. 347–358. DOI: [https://doi.org/10.1016/0016-7185\(91\)90017-K](https://doi.org/10.1016/0016-7185(91)90017-K)
- Stepanenko, V. & Stewart, S. (2025). *'Who, if not us?': civic activism and defence in wartime Ukraine*. *Innovation: The European Journal of Social Science Research*, 38(1), pp. 152–168. <https://doi.org/10.1080/13511610.2025.2467214>
- Stepanenko, V. (2006). *Civil Society in Post-Soviet Ukraine: Civic Ethos in the Framework of Corrupted Sociality?* *East European Politics and Societies*, 20(4), pp. 571–597. DOI: <https://doi.org/10.1177/0888325406293292>
- Stewart, S. (2009). *NGO Development in Ukraine since the Orange Revolution*. In: Juliane Besters-Dilger (ed.) *Ukraine on its Way to Europe: Interim Results of the Orange Revolution*. Peter Lang Verlag, pp. 177–194.
- Transparency International Ukraine. (2023). *Open Data of Ukrainian Cities in War Conditions: Current State, Challenges, Prospects*. Transparent Cities Ukraine program publication. <https://drive.google.com/file/d/1YE8qtilpZ5Zy4r93uzv3eNGK5XzAWbfE/view>
- Transparency International Ukraine. (2024). *Transparency Ranking 2024: 100 Ukrainian Cities*. <https://ti-ukraine.org/en/research/transparency-ranking-2024-how-cities-respended-to-new-challenges/>
- World Bank Group (n.d.) *Individuals using the Internet (% of population) – Ukraine (2023)*. Website. <https://data.worldbank.org/indicator/IT.NET.USER.ZS?locations=UA>.
- World Bank Group; Government of Ukraine; European Commission; United Nations (2025). *Ukraine: Fourth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA4)*, February 2022–December 2024. World Bank. <https://documents.worldbank.org/en/publication/documents-reports/documentdetail/099022025114040022?>
- World Bank Group; Government of Ukraine; European Commission; United Nations (2026). *Ukraine: Fifth Rapid Damage and Needs Assessment (RDNA5)*, February 2022–December 2025. World Bank. https://www.undp.org/sites/g/files/zskgke326/files/2026-02/ukraine-fifth_rapid_damage_and_needs_assessment.pdf
- Yiftachel, O. (2009). *Theorizing 'gray space': the coming of urban apartheid?* *Planning Theory*, 8(1), pp. 88–100. <https://doi.org/10.1177/1473095208099300>
- Yiftachel, O. (2015). *Epilogue—from 'Gray Space' to Equal 'Metrozenship'? Reflections On Urban Citizenship*. *International Journal of Urban and Regional Research*, 39(4), pp. 726–737. <https://doi.org/10.1111/1468-2427.122633>

Додатки

ДОДАТОК 1 СПИСОК РЕСПОНДЕНТІВ

№	Ім'я	Місто	Сектор	Приналежність/посада	Дата проведення інтерв'ю (дд.мм.рр)
1	Інна Кошляк	Лозова	Органи місцевої влади (виконавчий орган місцевого самоврядування)	Лозівська міська рада, начальниця відділу містобудування, архітектури та земельних відносин.	09.03.25
2	Вікторія Климчук	Лозова	Громадянське суспільство (молодіжний/ громадський центр) Органи місцевої влади (консультативно-дорадчий орган)	Молодіжний центр Pixel, директорка Лозівська міська рада, голова Молодіжної ради	10.03.25
3	Павло Сирватка	Львів	Органи місцевої влади (виконавчий орган місцевого самоврядування)	Львівська міська рада, начальник управління вуличної інфраструктури	10.03.25
4	Едуард Дібрівний	Київ	Громадянське суспільство (ГО з міського розвитку)	ГО Urban Reform, урбаніст	12.03.25
5	Денис Ганжа	Лозова	Приватний сектор (консалтингова/ комунікаційна компанія) Громадянське суспільство (НУО)	співгенеральний директор у CFC Big Ideas ГО «Агенція розвитку Лозової», керівник	12.03.25
6	Ольга Лящук	Рівне	Громадянське суспільство (ГО з міського розвитку/ екологічна організація)	ГО «Екоклуб», координаторка проєктів, експертка з адаптації громад до зміни клімату	12.03.25
7	Оксана Майборода	Рівне	Громадянське суспільство (екологічна організація/ ГО з міського розвитку)	ГО «Зелена Альтернатива», голова правління, координаторка громадської ініціативи з озеленення міста «Сад історій в Рівному»	13.03.25
8	Тетяна Волошина	Вінниця	Органи місцевої влади (комунальне підприємство)	Інститут розвитку міст (Вінницька міська рада), заступниця директора зі стратегічного розвитку та інновацій	13.03.25
9	Анна Атаманчук	Кривий Ріг	Громадянське суспільство (ГО з адвокації велотуризму)	ГО «ВелоКривбас», Об'єднання Відповідальних Громадян	13.03.25
10	Василь Старовойт	Кривий Ріг	Органи місцевої влади (виборна посадова особа місцевого самоврядування)	Саксаганська районна рада (Кривий Ріг), голова	14.03.25
11	Тарас Пахолюк	Луцьк	Приватний сектор (архітектурна/ містобудівна компанія)	Компанія Parallel Architects, співзасновник та архітектор ГО «МІСТО. ПЕРЕЗАВАНТАЖЕННЯ», керівник, урбаніст	14.03.25
12	Марія Бурніс	Кривий Ріг	Органи місцевої влади (комунальне підприємство)	«Інститут розвитку міста Кривого Рогу» Криворізької міської ради, заступниця директора з питань управління проєктами та міжнародної діяльності	17.03.25
13	Олександр Столовий	Київ	Приватний сектор (архітектурна/ містобудівна компанія)	«Архіматика», головний архітектор	19.03.25

ДОДАТОК 2. СПИСОК ЗАПИТАНЬ ІНТЕРВ'Ю

Тематичний блок 1. Про себе

- Яка ваша поточна посада?
- Коли ви обійняли цю посаду?
- Які ваші основні обов'язки?
- Які з ваших проєктів були найважливішими серед завершених чи поточних?

Тематичний блок 2. Політика участі

- Який вигляд, на вашу думку, має ідеальний процес партисипативного планування?
- Які питання чи цілі потрібно розглядати за допомогою засобів ефективного міського розвитку? Поясніть, чому?
- Хто має бути залучений до цього процесу, а хто ні?
- Чи є ширші ситуації або обставини, за яких партисипативне та/або ефективне містобудування може бути недоречним? І навпаки, у яких ситуаціях ці підходи особливо важливі чи необхідні?
- Хто надає інформацію про місто і як це відбувається? Хто і яким чином інтерпретує міський розвиток? Які основні канали інформування громадян про місто та міські проблеми?
- Яка поточна ситуація щодо відкритих даних?

Тематичний блок 3. Процес участі

- Які є формальні та неформальні механізми впливу на міський розвиток (наприклад, ради, консультації тощо)?
- Як би ви оцінили ефективність цих формальних і неформальних механізмів участі?
- Які основні перешкоди або проблеми щодо залучення громадян до міського розвитку, а також які основні рушійні сили для їх залучення?
- Чи змінилася участь громадян у системі планування у вашому місті з моменту її створення? Якщо так, то які зміни відбулися та що їх спричинило?

Тематичний блок 4. Ситуація щодо конкретного міста

- Коротко опишіть, як громадяни залучені до розроблення документів просторового планування у вашому місті.
- Як би ви оцінили успіх чи невдачу в сприянні розвитку міського громадянства? (набутий досвід)
- Як, на вашу думку, громадянська самосвідомість і залученість громадян впливають на міське планування та розвиток міста?
- Що, на вашу думку, робить громаду справжньою «громадою»?

ДОДАТОК 3. ВИБРАНІ ВИСЛОВЛЮВАННЯ РЕСПОНДЕНТІВ ЩОДО УЧАСТІ ГРОМАДСЬКОСТІ В ПРОЦЕСІ УХВАЛЕННЯ РІШЕНЬ ЩОДО МІСТ

Коментар щодо участі в переговорах: очікування влади та громад

Хмара слів, які використовували респонденти під час обговорення теми громадянської відповідальності й участі громадянськості

- Інтерв'ю з активними представниками громадських організацій і громадянськості загалом підтверджують, що вони вважають важливим залучення громад до процесів ухвалення рішень щодо міст. На Рисунку 7 показано терміни, використані для опису цього імперативу, де часто згадують слова «залучення», «громада», «довіра», «розвиток», «діалог», «вибір» і «повага».
- Особливий акцент у відповідях було зроблено на ранньому залученні громадян. Респонденти від органів міської влади або інститутів розвитку, які займаються стратегічним плануванням, координацією та реалізацією урбаністичних проєктів, вважали, що процес залучення має відбуватися на всіх етапах реалізації проєкту в різних формах. Під час реалізації проєкту залучення може передбачати інформування громад про прогрес і скликання громадян для проміжних обговорень. Залучення не припиняється після завершення проєкту; зворотний зв'язок необхідно запитувати з готовністю до перегляду ухвалених рішень після завершення реалізації проєкту.
- Опитані посадовці органів місцевого самоврядування, що займаються плануванням, орієнтовані на швидке ухвалення рішень. Вони вважають впровадження інструментів участі в процесах планування обов'язковим, але іноді неконструктивним. Було висловлено припущення, що такі

уявлення часто виникають через відсутність структури, комунікації чи спільного бачення. Часом спостерігалось, що учасники публічних консультацій зосереджувалися не на ухваленні рішень щодо планування під час офіційних обговорень, а на використанні спеціалізованих форумів (наприклад, громадських слухань) для вираження невдоволення різними аспектами міського життя. У цьому сенсі, на думку респондентів, громадськість іноді ототожнює фахівців із планування з міською владою загалом.

- Спостерігаючи за впровадженням нових підходів до планування, його реформуванням на місцевому рівні, включно з новими видами документації щодо планування міського розвитку, і активним інтересом до різних програм міжнародної технічної допомоги, деякі респонденти помітили поступову зміну ставлення до участі громадян — від негативного сприйняття участі як формальної необхідності до позитивного погляду, який розуміє її цінність.

Раніше ми розглядали участь громадян лише як юридичний обов'язок і ставилися до неї досить скептично. Це були неконструктивні дії. Громадяни критикували не сам документ, а загальний стан життя громади. Наші погляди змінилися завдяки навчанню та досвіду відвідування Швеції. Ми почали цінувати важливість партисипативних підходів. Є справжнє відчуття задоволення від співпраці з мешканцями над розробкою документів із планування.

– Інна Кошляк,
начальниця відділу містобудування, архітектури та
земельних відносин Лозівської міської ради

- Після проведення децентралізації та адміністративно-територіальних реформ в Україні проактивні муніципальні команди отримали потужну підтримку для організації та розширення участі громадян у плануванні й ухваленні рішень. Практика участі поступово стала більш структурованою та зрозумілою, допомогла розподілити

відповідальність за міський розвиток між основними зацікавленими сторонами та підтримала посадовців у їхній роботі. Водночас залучені до інтерв'ю представники бізнесу та громадянського суспільства часто вважають таку участь повільною та іноді суперечливою щодо своєчасності й ефективності рішень. Хоча вони хочуть бути залучені до планування розвитку громади, вони все ж віддають перевагу цілеспрямованим способам надання інформації та прагнуть заручитися підтримкою з боку органів місцевого самоврядування, але виступають проти участі в тривалих консультаційних процедурах, які вимагають довгого обговорення чи вислуховування думок інших.

Я повністю підтримую неформальний підхід до розв'язання проблем, коли хтось приходить і каже: «Допоможіть мені», і його проблему вирішують. Мені не подобається бюрократія, але відмова від неї не є рішенням. Я підтримую змішаний підхід [поєднання формальних і неформальних підходів до залучення громадськості до системи ухвалення рішень].

– Вікторія Климчук,
голова Молодіжної ради Лозівської міської ради

- Представник неурядової організації в інтерв'ю наголосив на важливості взаємодії між громадськими ініціативами й органами місцевого самоврядування:

Багато наших громадських організацій виникли у відповідь на необхідність зміцнення потенціалу органів місцевого самоврядування та на прохання цих органів. Перш ніж створити власну організацію, я мав розмову з керівництвом громади. Я цікавився точками дотику та їхнім баченням нашої корисності для розвитку міста.

– Денис Ганжа,
керівник ГО «Агенція розвитку Лозової»

- Інший респондент з громадської організації зазначив, що багато чого залежить від особистого сприйняття влади. У багатьох громадах дедалі частіше розглядають громадські групи як партнерів і додатковий

потенціал, хоча щодо деяких місць напруженість залишається:

Є громади, які чітко зрозуміли, що громадські організації чи ініціативи є їхніми союзниками, додатковими робочими мізками, яких вони можуть залучати й використовувати на благо громади. На жаль, є певні громади, де це відбувається не так активно, і можуть виникати певні форми конфронтації з окремих питань. Однак якщо говорити в цілому та розглядати Україну загалом, я б радше сказала, що за останні роки було більше конструктивності, ніж негативу.

– Ольга Ляшук,
координаторка проєктів ГО «Екоклуб»

Посадовець із питань містобудування наголосив, що громадські опитування породжують різноманітні, навіть суперечливі чи нереалістичні вимоги, але вони все ще цінні для виявлення ідей і перевірки припущень. Повний консенсус неможливий, оскільки потреби людей різні.

Якщо опитати дві тисячі мешканців на вулиці та спробувати проаналізувати результати, то, безсумнівно, будуть взаємовиключні (плани), зокрема й ті, які фізично неможливо реалізувати. Однак таке опитування може спонукати до появи нових ідей або підтвердити обґрунтованість певних гіпотез. Важливо розуміти, що ми не можемо повністю задовольнити потреби кожного, оскільки вони різняться в різних людей.

– Павло Сирватка,
начальник Управління вуличної інфраструктури
Департаменту міської мобільності та вуличної
інфраструктури Львівської міської ради

- Інтерв'ю демонструють, що влада й активісти громадянського суспільства часто мають різне бачення ідеального процесу партисипативного планування в Україні, хоча їх об'єднує спільна мета — справедливе й ефективне міське управління.
 - Для місцевої влади ідеальним процесом зазвичай є передбачувана, регульована

форма участі громадськості, що спричиняє мінімальні затримки в ухваленні рішень. Вони зосереджуються на легітимізації проєктів, підтримці контролю й уникненні конфліктів, часто тлумачачи участь як консультативну форму, що здійснюється через контрольовані медіа, громадські слухання, електронні петиції або обговорення.

- На протигагу цьому, громадські активісти наголошують на справжній, а не символічній участі. Вони уявляють собі ідеальний процес як спільне ухвалення рішень, починаючи з ранніх етапів: через співпрацю, відкритий доступ до даних, модель горизонтальної комунікації та врахування голосів вразливих груп населення. Для них надзвичайно важливо, щоб мешканці не лише мали можливість висловлюватися, а й справді впливали на остаточні рішення.
- Безперечно, можна стверджувати, що успішна перспектива полягає у взаємному русі: влада відкрита до гнучких форм діалогу та довіри, а громада бере на себе відповідальність і підходить до участі не з погляду конфронтації, а з погляду партнерства.

Коментар щодо ініціативності та відсторонення від участі в міських громадах

Порівняння місцевих ініціатив і пасивності в міських громадах виявляє глибоко вкорінені соціально-культурні та структурні суперечності в міському середовищі України. З одного боку, зростає кількість активних ініціатив: волонтерські центри, різні молодіжні рухи, міські форуми, об'єднання домовласників, культурні й екологічні кампанії. Це демонструє здатність мешканців до самоорганізації, захисту громадських просторів і впливу на рішення органів влади. Часто такі ініціативи виникають у відповідь на кризи, відсутність послуг або загрозу надмірної забудови. З іншого боку, як зазначали респонденти, які взяли участь у цьому дослідженні, навіть у тих самих містах може бути поширена інерційність, відсутність довіри, відчуття безсилля та небажання займатися справами, які сприймаються як «чужі». Деякі мешканці не вірять в ефективність участі або не мають часу та ресурсів для участі.

Таким чином, основним викликом є радше перетворення ініціативи на норму, а не на виняток. Цього можна досягти, підвищивши видимість успішної практики, створення інфраструктури для підтримання рівня участі (навчання, фінансування та простори для взаємодії), і, найголовніше, змінивши культуру співіснування з підходу «те, що відбувається в моєму місті, мене не хвилює» на підхід «я частина свого міста».

Коментар щодо медіа й участі в оновленні міських зелених насаджень

Спільною тенденцією в більшості досліджених міст є реалізація проєктів, спрямованих на відбудову та створення зелених насаджень, наприклад, Міський парк у Києві, парк на Грабнику в Рівному, парк «Хімік» у Вінниці та парк імені Федора Мершавцева в Кривому Розі.

- Створення Міського парку в Києві продемонструвало зразкове використання різних інструментів участі. Однак у наступні роки після його відкриття кількість згадок про парк у медіа значно зменшилася.
- У Рівному інформація про плани будівництва в парку на Грабнику стала каталізатором громадського активізму. Концепцію парку розробляли в кілька етапів за участю місцевих мешканців та інших зацікавлених сторін. Організація громадських робочих заходів та інформаційних кампаній допомогла підтримувати інтерес до проєкту.
- Цей випадок у Вінниці ілюструє тривалий процес перетворення занедбаної зеленої зони на сучасний громадський простір із використанням партисипативних методів. Спочатку виникли суперечки щодо майбутнього цієї території, зокрема, була пропозиція побудувати церкву, що спричинило протести мешканців. Лише після того, як територію було офіційно визначено парком, міська рада доручила Інституту розвитку міст розробити концепцію оновлення. Цей процес охоплював громадські обговорення й оцінювання потреб громади.
- Криворізький парк є успішним прикладом громадської ініціативи з відродження міського простору. У 2000-х роках було створено благодійний фонд «Громадська ініціатива мешканців Кривбасу», який взяв парк під свою опіку.

Проекти консолідації громади: Миський парк, Київ © АУУ

Проекти консолідації громади: парк на Грабнику. Рівне © АУУ

Проекти консолідації громади: парк «Хімік», Вінниця © АУУ

Проекти консолідації громади: парк імені Федора Мершавцева, Кривий Ріг © АУУ

- У Лозовій спільне створення концепції інтегрованого розвитку стало проектом, що об'єднує громаду. Ця ініціатива наголошувала на залученні менших груп населення й надавала пріоритет широкій, неформальній участі громади в процесах планування, а не на швидкості. Такий досвід сприяв підвищенню рівня відповідальності мешканців за територіальний розвиток, і очікується, що він посилить підтримку майбутніх ініціатив.

Виходячи з цього аналізу та перегляду медіа, проведеного для написання цієї доповіді, можна зробити кілька висновків:

- Національні медіа приділяють мінімальну увагу темам, пов'язаним зі громадськими ініціативами,
- Місцеві медіа зазвичай використовують простішу термінологію, ніж та, яку було вибрано для дослідження (зокрема, термін «громадянська відповідальність» використовується рідко),
- Для ефективної перевірки медіа на наявність відповідної інформації необхідно було додатково зосередитися на посиланнях на громадські організації,
- Найпоширенішим видом громадських ініціатив, спрямованих на згуртування громади, є проекти, пов'язані з дозвіллям, відпочинком, комунікацією та реабілітацією.

ТЕМАТИЧНИЙ ДОКУМЕНТ

Громадянська відповідальність: майбутнє міст в Україні

За фінансування:

Federal Ministry
for Economic Cooperation
and Development